

Araştırma Makalesi

1990'lı Yılların Siyasi ve Ekonomik Kriz Süreçlerinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in Söylemleri: Talepler, Ortak Platformlar ve Siyaset

Volkan DELİ¹

ORCID: 0000-0003-0399-0970

DOI: 10.54752/ct.1241244

Öz: Bu çalışma 1990'lı yılların Türkiye'sinde, sendikacılık ve siyaset arasındaki ilişkinin belirlendiği üç önemli kriz sürecini, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in söylemleri üzerinden analiz ederek tartışmaktadır. Söylem analizi kapsamında, konfederasyonların liderlerinin ve yöneticilerinin konuşmaları ve yazılı metinleri, konfederasyonların aylık eğitim ve meslek dergileri, genel kurul çalışma raporları, faaliyet raporları, eğitim yayınları, bildirileri ve eylem çağrılarını içeren belgeleri, araştırma raporları ve politika belgeleri birincil kaynak olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Konfederasyonların 1994 ekonomik krizine karşılık gelen 'demokratikleşme'; 28 Şubat siyasi krizine denk gelen 'irtica ve darbe'; 1999 ekonomik krizine ve 2001 ekonomik krizine karşılık gelen 'anti-IMF' söylemleri, siyasi iktidarlarla olan sosyal ve siyasi ilişkilerini belirlemiştir. Konfederasyonların kurumsal olarak ve ortak mücadele platformları aracılığıyla ürettikleri söylemler, işçi sınıfının temsili konusunda alternatif bir sendikacılık veya sendikal temsiliyet inşa edememiştir. Ancak, Türkiye'nin güncel siyasi denklemi içinde siyasal iktidarlar üzerinde bir baskı aracı olarak sosyal ve siyasal süreçleri etkilemişlerdir. Konfederasyonlar, temsil güçlerini bu kriz süreçlerinin sonuçlarıyla sınırlandırarak güncel siyasetin söylemsel alanı içinde hareket etmişlerdir. Sonuç olarak, 2000'li yıllara gelindiğinde, 1990'lı yıllardan geriye sadece 'kriz güdümlü ve hegemonik kapasitesi zayıf bir sendikacılık' miras kalmıştır.

¹ Öğr. Gör. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, vdeli@etu.edu.tr

DELİ, V. (2023), "1990'lı Yılların Siyasi ve Ekonomik Kriz Süreçlerinde Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in söylemleri: Talepler, Ortak Platformlar ve Siyaset", Çalışma ve Toplum, C.1, S.76. s.387-430

Makale Geliş Tarihi: 12.31.2021 - Makale Kabul Tarihi: 01.01.2023

Anahtar kelimeler: Söylem, Söylem Analizi, İşçi Sendikası Konfederasyonları, İşçi Eylemleri, İşçi Hakları, Sendikal Hareket, Sendikal Temsil, Ekonomik Kriz.

Discourses of Türk-İş, Hak-İş and DİSK during the Political and Economic Crises of the 1990s: Demands, Common Platforms and Politics

Abstract: This study analyzes and discusses three important crisis processes in Türkiye in the 1990s, in which the relationship between unionism and politics was determined through the discourses of Türk-İş, Hak-İş and DİSK. Within the scope of the discourse analysis, the speeches and written texts of the leaders and representatives of the confederations, the monthly educational and professional journals of the confederations, the general assembly work reports, the annual reports, the educational publications, the documents containing the declarations and calls to action and demonstration, the research reports and the policy documents were considered as primary sources. The 'democratization' discourse corresponding the 1994 economic crisis; "reactionism" and the "coup d'etat" discourses which coincided with the February 28 political crisis, and the "anti-IMF" discourse corresponding the 1999 economic crisis and the 2001 economic crisis determined the social and political relations of the confederations with the political powers. The discourses produced by the confederations institutionally and through common struggle platforms were not able to build an alternative trade unionism on the representation of the working class. However, they affected the social and political processes as a means of pressure on the governments in the reel politics of Türkiye. The confederations acted within the discursive field of the political parties in limiting their own power of representation to the results of the crisis processes. As a result, by the 2000s, only a 'crisis-driven unionism with weak hegemonic capacity' remained inherited from the 1990s.

Keywords: Discourse, discourse analysis, trade union confederations, labour movement, workers' rights, trade union movement, trade union representation, economic crisis.

Giriş

Bu çalışma, Türkiye sendikacılık tarihine yön vermiş olan üç büyük işçi konfederasyonu olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ve Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK), söylemlerini belli bir tarihsel dizge içerisinde analiz etmektedir. Bu kapsamda konfederasyonların birincil kaynaklarını, liderlerinin ve yöneticilerinin konuşmalarını ve yazılı metinlerini, aylık eğitim ve meslek dergilerini,

genel kurul çalışma raporlarını, faaliyet raporlarını, eğitim yayınlarını, bildirimlerini ve eylem çağrılarını içeren belgelerini, araştırma raporlarını ve politika belgelerini söylem analizi kapsamında ele almaktadır. Çalışma bu analizi, aşağıda altı çizilen yöntemsel yaklaşım içinde, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yaşadığı siyasi ve ekonomik kriz süreçlerini esas alarak yürütmektedir.

Türk-İş, Hak-İş ve DİSK, söylemlerini, 1980 askeri darbesi sonrasında gelişen siyasi ve ekonomik iklimde ve Bircan Akyıldız'ın da (2007) altını çizdiği küreselleşme sürecinin olumsuz etkisi altında, sendikal krizin küresel ölçekte de etkilerini gösterdiği bir dönemde oluşturmuştur. Sendikal hak ve özgürlüklerin 24 Ocak kararları ve 1982 Anayasası eliyle sınırlandırıldığı bu süreç, daha sonra ortaya çıkacak bir dizi siyasi ve ekonomik krizin de başlangıç noktası olmuştur. Bu çalışma kapsamında kırılma anları olarak ele alınan krizler ise, 1994 ekonomik krizi ve 5 Nisan kararları; 28 Şubat siyasi krizi; 1999 ve 2001 ekonomik krizleri olarak belirlenmiştir.

Bu üç konfederasyon, bu üç kriz sürecinde ortak talepler üzerinden eşdeğerlik zincirleri oluşturmuş, aynı zamanda da bazı sendikal ve sivil toplum ortaklıkları geliştirmiştir. Bu taleplerin ve ortaklıkların olduğu her bir kriz dönemi karşısında ise söylemsel olarak farklı düğüm noktaları seçmiştir. Bu söylemlerin sahibi özneler olarak Türk-İş ve Hak-İş, DİSK'in faaliyetlerinin durdurulmasıyla birlikte, sendikal kimliklerini, 1980 askeri darbesinden 1989 Bahar Eylemlerine kadar uzanan süreçte yeniden tesis etmiştir. 1992 yılı itibarıyla faaliyetleri serbest bırakılan DİSK ise bu tarihten sonra sendikal faaliyetlerini yeniden inşa etmeye başlamıştır. ANAP'ın² bir siyasal aktör olarak belirlediği bu dönemde, darbeye birlikte DİSK'in tüm faaliyetleri 1992 yılına kadar durdurulmuştur. 1976 yılında kurulan Hak-İş'in faaliyetleri beş ay süreyle askıya alınmış ve daha sonra faaliyetlerine devam etmesine izin verilmiş; "Türk-İş topluluğu olarak" askeri darbeye destek veren, 1952 yılından beri aktif olan Türk-İş'in faaliyetleri üzerinde ise sınırlı kısıtlamalar olmuştur (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 341-342).

Türk-İş ve Hak-İş, Bahar Eylemleriyle başlayan süreçten ileride de açıklayacağımız gibi büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Eylemler "dipten gelen bir dalga" olarak sendikaların temsil gücünün ötesine geçmiş ve sendika yönetimlerinin değişmesine yol açmıştır. Bahar eylemleri, 600 bin kamu emekçisinin toplu iş sözleşmesinin yenilenmemesi üzerine yüzbinlerce işçi tarafından başlatılıp üç ay sürmüş ve temel olarak işçi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan tüm politikalara ve Özal hükümetine karşı gerçekleşmiştir (Çelik, 1996: 103-4). Bu dönem içinde, 1990-1991 Zonguldak grevini de³ içerecek şekilde,

² *Transition to Neoliberalism* adlı eserinde Galip Yalman, 1980 sonrası analiz ederken, Özal liderliğindeki Anavatan Partisini (ANAP) "sınıf temelli siyaseti" sonlandıran, neo-liberal iktisat politikalarını uygulayan ve devleti de yeniden yapılandıran yeni bir hegemonik stratejinin uygulayıcı aktörü olarak işaret etmiştir (Yalman, 2009: 308).

³ Detaylı bir çalışma için bkz. Büyük Madenci Yürüyüşü, Zonguldak'ın Büyük Grevi (1990-

özelleştirmeler başta olmak üzere, ANAP hükümetinin politikalarına tabandan yükselen itirazlar başlamıştır. Maden işçileri tarafından özelleştirmeye karşı başlatılan, sosyal ve ekonomik haklardaki kayıplara karşı yürütülen grev geniş kitlelere ulaşmıştır (Özen, 1998:553-556); ancak Türk-İş'e bağlı Genel Maden İşçileri Sendikası (GMİS) öncülüğünde 4 Ocak 1991 yılında Zonguldak'tan başlatılan yürüyüş 8 Ocak'ta, GMİS başkanı Şemsi Denizler tarafından yapılan açıklamayla sonlanmıştır (Yükselen, 1998:551-552).

Tabandan yükselen hareketler ANAP hükümetinin iktidarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Takip eden süreçte, Doğru Yol Partisi (DYP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) koalisyon hükümetinin görev süresinde 1994 iktisadi krizi ve 5 Nisan "istikrar" kararları ortaya çıkmıştır (Ekinci ve Önsal, 2008:373-386). 1992 yılında DİSK'in de faaliyetlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in kurucu aktörler olarak dahil oldukları "Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu", 16 Ekim 1993 tarihinde kurulmuş (Çimen, 1996:274) ve konfederasyonlar "demokratikleşme söylemi" etrafında, 5 Nisan kararlarına karşı tüm çalışanların haklarını korumayı amaçlamıştır. Demokratikleşme söylemi farklı talepleri bir araya getiren bir düğüm noktası olarak kurgulanmış olmasına rağmen, konfederasyonlar krizin etkisiyle mesleki talepleri bu söylemin merkezine taşımışlar, sosyal ve siyasi taleplere platformun mücadele ajandasında eşdeğer bir öncelik tanımamışlardır.

5 Nisan kararlarının yaratmış olduğu iktisadi ve sosyal çelişkiler, yeni bir siyasi iradenin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. 1996 yılında Refah Partisi (RP) ve DYP'nin ortaklığıyla, Refahyol Hükümeti görevi üstlenmiştir. Bu süreçte, 28 Şubat siyasi krizi meydana gelmiştir. Türk-İş ve DİSK söylemsel düğüm noktasını; "irtica" karşıtlığı söylemi olarak belirlemiş ve "Sivil İnisiyatif" ve "Beşli Girişim" platformlarını kurmuştur. Türk-İş, DİSK, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Odası (TESK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) "irtica söylemi" etrafında birleşmişlerdir (Türk-İş, 2002b). Hak-İş ise bu safada davet edilmemiş olmaktan memnuniyet duyduğunu ifade ederek, bu süreci "darbe lobisi/darbe" söylemi etrafında değerlendirmiştir (Hak-İş, 1999). Refahyol Hükümetinin çöküşünün inşa edildiği bu süreçte, "silahsız kuvvetler" olarak da adlandırılan bu girişimler; işçi sendikaları konfederasyonlarının ve işveren sendikaları konfederasyonunun aynı safta yer aldığı (Koç, 1999; Savran, 2004), diğer bir ifadeyle çalışmanın yöntemi bağlamında söylersek, işçi ve işveren konfederasyonlarının kendi içlerinde ve birbirlerine karşı olan antagonistik ilişkileri askıya alarak, siyasi antagonizmanın yaratmış olduğu tek bir "tehdit" karşısında, ortak bir söylem üzerinden anlam inşa etmişlerdir ki, bu durum Türkiye için önemli tarihsel dönemeçlerden biri olmuştur.

Refahiyol Hükümetinin görevden düşürülmesi ile gelişen süreçte, Demokratik Sol Parti (DSP)–Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)–ANAP koalisyon hükümeti 1998 yılında göreve gelmiştir. 1999/2001 iktisadi krizi ve Emek Platformunun bu süreçte oynadığı rolün altı çizilmelidir. Emek Platformu, sivil toplum örgütlerinin de destek verdiği ve ana olarak Türk-İş, Hak-İş ve DİSK'in ortak mücadele iradesine denk düşen mücadele alanlarından biridir. Platformun işlevi krizle birlikte daha da belirgin hale gelmiş ve Emek Platformu Programı kapsamında krize karşı çözüm önerileri ve bir dizi somut talep üretilmiştir (Türk-İş, 2002b). Platformun söylemsel düğüm noktası ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası karşıtlığı olarak belirlenmiştir. Bu anlamda ulusalcı parametreler üzerine inşa edilmiş⁴, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi bağımsızlığına vurgu yapan “anti-IMF söylemi” üretilmiştir (Türk-İş, 2002c). Platformun, sendikal mücadele açısından başta işçi haklarının temsili ve diğer demokratik talepleri ortak bir söylemde dile getirerek bir eşdeğerlik zinciri kurma amacı ve siyasi iktidar karşısında hegemonik bir güç olabilme yönünde etkililiği tartışmaya açık olmakla birlikte, sonuçları bakımından Emek Platformu, 1999/2001 krizlerinin üretmiş olduğu yapısal çelişkileri ve antagonizmaları, Türkiye işçi sınıfı lehine çevirmekte başarısız olmuştur. 2002 yılıyla birlikte, platformun etki alanı iyice daralmış ve geriye platformun eylem dilinden hiçbir unsur kalmamıştır.

Genel hatlarıyla bir giriş olarak resmettiğimiz bu kriz dönemlerinin ayrıntılarını içeren bu çalışma yakın dönem sendika siyaset ilişkisini bir sonraki bölümde detayları sunulan söylem teorileri çerçevesinde ele almış ve konfederasyonların kullanmış olduğu dili, söylemleri ve söylemsel düzenleri ön plana çıkararak bir analiz yürütmüştür. Çalışma bu anlamda 1980'den 2002 yılının sonuna kadar konfederasyonların hegemonya oluşturma kapasitelerinin krizlerle sınırlandırıldığını ve sendikaların gündelik siyasetin belirleyiciliği içinde kaldığını gösterirken, işçilerin ve emekçilerin taleplerini temsil etmekte ve siyasal iktidarlar karşısında hegemonik birer özne olmakta yetersiz kaldığının da altını çizmektedir. Bu temsil edilemeyen ve karşılanmayan taleplerin ağırlığı ise 2002 yılının sonuna geldiğinde, Türkiye'nin siyasi hayatında yaşanan köklü değişimle, DSP, ANAP, DYP, SHP gibi 1990'lı yılların kurucu partilerinin seçimler sonucunda tasfiyesi ile kendini göstermiştir.

⁴ Türk-İş tarihi üzerine yazan Yıldırım Koç (2003:105) şöyle ifade etmektedir: “TÜRK-İŞ özellikle 1997 yılından itibaren “Türkiye’ye sahip çıkılması” çizgisini izledi. TÜRK-İŞ’in 10 Mayıs 2003 günü İzmir’de ve 17 Mayıs 2003 günü Ankara’da düzenlediği mitinglerin temel sloganı, “işine, ekmeğine, vatanına sahip çık” idi. TÜRK-İŞ’te antiemperyalist ve ulusalcı anlayış etkisini artırdı. TÜRK-İŞ, Türkiye’de oluşan saflaşmada, millici safta yer aldı. Bu tavrını Kıbrıs davasından, Güneydoğu sorununa, Ermeni soykırım iddialarından, Avrupa Birliği ile ilişkilere kadar birçok konuda gösterdi.”

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma sendikacılık ve siyaset arasındaki ilişkiyi söylem analizi yöntemi kapsamında ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de 1990 ve sonrasında gelişen sendikal hareketin üretmiş olduğu söylemlere yoğunlaşan bu çalışma, yöntem olarak birbirini tamamlayan iki ana hattı izlemektedir: Bunlardan ilki, Laclau ve Mouffe tarafından geliştirilen söylem teorisidir. İkincisi ise, Norman Fairclough’un eleştirel söylem analizidir. Laclau ve Mouffe tarafından geliştirilen söylem teorisi kapsamında, bu çalışma açısından öne çıkan kavramlar: “Hegemonya”, “söylemsellik”, “düğüm noktası”, “eklemlenme”, “antagonizma”, “eşdeğerlik” ve “farklılık”tır. Bu analitik çerçeve içinde, Fairclough’un yaklaşımı ise “metin” analizinin “sosyal bir pratik” olarak, dil ve söylemle olan ilişkisini kurması açısından önem arz etmektedir. Bu teorik hatlar üzerinde, bu çalışma sendika liderlerinin ve yöneticilerinin konuşmalarını, sendikaların yazılı metinlerini, sendikaların aylık eğitim ve meslek dergilerini, genel kurul çalışma raporlarını, faaliyet raporlarını, eğitim yayınlarını, bildirimlerini ve eylem çağrılarını içeren belgelerini, araştırma raporlarını ve politika belgelerini incelemektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, sendikal dilin ve söylemlerin yer aldığı birincil kaynakların ayrıntılı bir incelemesine dayanmakta ve sınırları bu türden yazılı kaynaklarla belirlenmiş bir arşiv araştırması sunmaktadır.

Laclau ve Mouffe hegemonya kavramını “toplumsalın bir topografyası içindeki belirlenebilir bir yer değil, bir politik ilişki tipi” olarak ele almaktadır (2012:221). Bu tip bir ilişki içinde, bu çalışma sendikal özneyi, hegemonya oluşturma kapasitesi olan toplumsal ve ilişkisel bir özne olarak konumlandırmaktadır. Bu türden bir kapasite, bir “söylemsellik” alanı içinde belirlenir ve bu alan Laclau ve Mouffe’un deyimiyle “anlam fazlalığı” içerir. Söylemsel alanın içerdiği bu “fazlalık” aracılığıyla “toplumsal pratik inşa edilir” (2012:179). O halde sendikaların toplumsal pratiklerini inşa ettikleri bu anlamsal fazlalıklarını ve söylemsellik alanlarını tespit etmek, yeni “öğelerin”, “yüzer-gezer gösterenlerin” ve “boş gösterenlerin” söylemlere eklemeliği tarihsel dönemeçleri belirlemek bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu kavramlara bir açıklık getirmek için, “bir anlamlandırma sisteminin mümkünlük şartını” oluşturan şeyin aslında “onun sınırları” olduğunu, bu sınırların aynı zamanda “onun imkânsızlık şartını oluşturduğunu” belirtmeliyiz. Bir anlamlandırma sistemi içinde “sistemin her ögesi ancak diğer öğelerden farklı olduğu oranda bir kimlik kazanırlar” ve bir eşdeğerlik sistemi içine girdiklerinde bir “fark” olarak kendilerini iptal ederler (Laclau, 2000:97-98). Eşdeğerlik ilişkisi içinde “farklı somut, tikel mücadeleler” ortak bir şeye “baskıcı bir iktidara” karşı oluşurlar ancak genişleyen eşdeğerlik ilişkisi farklardan oluştuğu için “bir bütünlüğü” temsil edemezler. Bu anlamda, “boş gösterenlerin, olmayan bir bütünlüğün, bir noksanlığın gösterenleri suretince boy

göstermesini mümkün kılan şey... belli bir gösterenin kendi özel farka dayalı gösterileninden arındırılmasıdır” ve “boş gösterenlerin mevcudiyeti, hegemonyanın gerçek şartıdır” (2000:104-105). Hegemonya bu boş göstereni doldurabilme kapasitesidir ve bir sınıf veya grup daha geniş nüfus kesimleri için özgürlük ya da düzen vaadeden amaçların gerçekleştiricisi olarak ortaya çıkıyorsa, hegemonik bir sınıf ya da grup olabilir (2000).

Bir eşdeğerlik sisteminin yukarıda altını çizdiğimiz hegemonik kapasitesini ortaya koyma gücü, “düğüm noktaları (kapitone noktası)” olmadan düşünülemez. Düğüm noktaları, “söylemsel yapılandırma” için gerekli olan ve bu yapılandırmayı mümkün kılan kimliğin inşası için gerekli belirleyici noktadır (Laclau, 2007:122-124). Ayrıca, “her toplumsal pratik -bir boyutuyla- eklemleyicidir” ve “eklemlenme pratiği, anlamı kısmen sabitleştiren düğüm noktalarının kurulmasından oluşur” (Laclau ve Mouffe, 2012:183). Bu çerçevede çalışma, altı çizilen kriz süreçlerinde, üç konfederasyonun kendi “farklarını/kimliklerini” askıya alıp oluşturdukları eşdeğerlik ilişkileri aracılığıyla, söylemi nasıl yapılandırıdıklarına, “anlamı” nerede sabitlediklerine ve hangi düğüm noktaları üzerinden boş gösterenleri doldurmaya ve hegemonya kurmaya çalıştıklarına odaklanmaktadır. Bu toplumsal pratik sendikalar açısından yeni bir kimlik arayışı olabileceği gibi yeni bir mücadele stratejisi olarak da düşünülebilir. Bu toplumsal pratik Laclau'nun altını çizdiği “geçişlilik ilişkisi” üzerinden anlaşılabilir: Bir sendika sadece ücretler ve işçi haklarıyla mücadele etmek yerine, diğer başka taleplerin de taşıyıcısı haline gelmişse, burada sorunlar arasında bir geçişlilik ilişkisi söz konusudur. Bu durumda, bu sorunlar arasında bir “eşdeğer türdeşlik yaratılır”, bu süreç içinde sendikaların “doğası” değişir ve “halkın inşasında bir düğüm noktası haline gelir”; ve “sendika terimi... bir tekilliğin” adı olur (2007:128). Bu son belirlemim bu çalışmada da işaret edilmiştir. Belirlenen kriz süreçlerinde konfederasyonlar sadece işçi haklarını, sosyal ve ekonomik çıkarları savunan, toplu iş sözleşmesi pazarlıklarını yürüten kurumlar olarak ortaya çıkmamıştır. Konfederasyonlar, analiz edilen her kriz döneminde, o döneme özgü sorunlar ve talepler arasında geçişlilik ilişkisi kurmuş ve eşdeğerlik zincirleri içinde düğüm noktası haline gelmiştir.

Çalışmanın kapsadığı tarihsel süreç ve sendikaların toplumsal rolü göz önüne alındığında, “söylem” meselesinin altı iki açıdan çizilmek zorundadır: İlk olarak, “antagonizma” kavramıyla kimlikler arasındaki “nesnel sınır” belirlenmektedir. Antagonistik bir ilişkide, birinin “var olması” ötekinin “kendisi olmasını önler” yani “antagonizma var olduğu sürece, tam bir kendim için varoluş” söz konusu değildir ancak “antagonize eden güç” için de “böyle bir varoluş” söz konusu değildir (Laclau ve Mouffe, 2012:201). Antagonizma üzerinden hem bu üç konfederasyonun kendileri arasındaki nesnel sınırları hem de konfederasyonların diğer antagonize eden güçlerle olan nesnel sınırlarını görmemiz mümkündür. Ayrıca, Laclau'nun altını çizdiği gibi “antagonizma heterojenliği gerektirir”

(2007:170) ve bu çalışmanın altını çizdiği kriz dönemlerinde bu tür bir heterojenlik söz konusudur. Meslek odalarının, işveren sendikalarının, sivil toplum örgütlerinin de antagonizmanın yaratmış olduğu bu heterojenlik içinde taleplerini dile getirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla, bu heterojenlik içinde kimin hegemonik bir özne olacağı meselesi önceden belirlenebilir bir konu olmaktan uzaktır.

Çalışmada ele alınan kriz dönemlerinin yaratmış olduğu antagonizma noktalarının iyi anlaşılması gerektiği açıktır. Bu anlamda, ikinci olarak, bu antagonizma sonucu ortaya çıkan heterojen talepler arasındaki “eşdeğerlik” ya da “farklılıklar” sisteminin anlaşılması önemlidir. Laclau and Mouffe, eşdeğerlik zincirinin hangi özdeşlikler üzerinde kurulduğunu açıklamakta ve pozitif bir değer oluşturduğunu göstermektedir. Böylelikle farklılıklar belli özdeşlikler üzerinde bir eşdeğerlik zinciri oluşturabilirler (2012: 15, 204). Diğer bir ifadeyle, farklı kimlikler bir araya gelerek ortak bir söylemde uzlaşabilirler. Bu noktada çalışmamızın ele aldığı tarihsel kriz anları, “toplumsal istikrarsızlığın” sosyal, ekonomik ve siyasi gösterenleriyle belirgin hale geldiği dönemleri kapsadığından, Laclau ve Mouffe’un altını çizdiği, toplumsal istikrarsızlığın farklılık sistemini başarısız kıldığı ve antagonizma noktalarını çoğalttığı (2012:208-209) tespitinin altı çizilmelidir. Buradan hareketle bu çalışma 90’lı yıllarda sendikaların iktidarlar karşısındaki mücadelesinde, tarihsel antagonizma noktalarından yola çıkarak belli talepler etrafında bir araya geldiklerini ve eşdeğerlik sistemleri kurduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu dönemin toplumsal, iktisadi ve siyasi istikrarsızlığının da antagonizma noktalarını sürekli çoğaltarak bu eşdeğerlik sistemlerinin nesnel sınırlarına ulaşmış olduğunu ve yeni boş gösterenler etrafında, farklı kimlikler aracılığıyla tekrar kurulduğunu belirtmeliyiz.

Çalışmanın yöntemi açısından altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise, ele alınan söylemlerin belli bir tarihsel akış içerisinde işlenmiş olmasıdır. Bu tarihsel anlatı içinde çalışma, tarihsel bir analiz sunmaktan öte, Fairclough’un altını çizdiği şekliyle, “sosyal yapıların”, “sosyal pratiklerin” ve “sosyal olayların”, “sosyal bir analiz” içinde ele alınmasını ve ayrıştırılmasını içermektedir. Bu çerçevede “söylem”, diğer bütün “anlarla” karşılıklı ilişki içinde olan “sosyal olayların bir anı” olarak ortaya çıkmakta (2006:25) ve bu çalışmada altı çizilen ve öne çıkarılan söylemler, anlatılan tarihsel süreci ‘olaylarıyla’ birlikte temsil etmektedir. Burada “metin” olarak kullanılan terim, “sosyal olayların söylem anı” olarak ortaya çıkmış, sadece “yazılı metinleri” değil, aynı zamanda “konuşmaları” da sosyal olayların bir parçası olarak ele almayı gerektirir. Sosyal pratikler açısından ise, bir “söylem düzenini” gerekliliğinin altı çizilmelidir çünkü “sosyal pratikler” aslında “süregeleyen şeylerin kurumsallaşmış yolunu” işaret eder ve bir örgütün ya da kuruluşun söylem düzenini gösterirler (2006:25-26).

Bu çerçeve içinde düşünüldüğünde, 90’lı yılların neo-liberal sosyal ve ekonomik gelişmeleri içinde sendikalar hegemonik yapılar olarak kendi söylemsel pratiklerini,

dolayısıyla kendi söylem düzenlerini oluşturmuşlardır. Bu söylemsel düzen, sendikaların kurumsal olarak nasıl hareket ettiklerini gösteren, “söylemler”, “janrlar” ve “stillerden” oluşmuştur. Özellikle çalışmamızda yer alan sendikal metinlerin bu analiz içindeki yeri, Fairclough açısından bu söylemsel düzenleri, janrları ve stilleri göstermesi ve geleneksel olarak uyuşmayan farklı söylemleri bir araya getirmesi açısından önemlidir. Bu aynı zamanda “metinlerin söylemler arası melezliğini” işaret eder (2006:27). 1990'lı yılların sendikal söylemsel düzeni içinde, bu tür bir söylemler arası melezliği işaret eden birçok metin üretilmiştir ve bu metinler sendika adına konuşan yönetimlerin, yöneticilerin ve yetkililerin etkisiyle şekillenmiştir.

Bu çalışmada incelenen sendika başkanlarının ya da yöneticilerinin konuşma metinlerini de Fairclough'un yaklaşımı üzerinden ele alırsak, bunlar söylemlerin somut formlar içinde ortaya çıktıkları alanlar olarak görülebilir. Bu anlamda, söylemin janrları, “epistemik argümandan”, “normatif argümana” geçişi işaret eden bir süreci de içerir. Bir başka ifadeyle bir argüman için ortaya çıkan epistemik iddialar, bir şeyin ne olup olmadığı, neyin gerçekleşip gerçekleşmediğini gösterirken, normatif iddialar için ortaya çıkan argümanlar daha çok bir şeyin ne olup olmaması ya da nasıl olup olmaması konusunda ortaya atılır. Konuşma metinleri de bu geçişi gösteren metinler olarak önem arz eder⁵ (2006:35).

Fairclough açısından da hegemonya kavramı söylem analizinin en önemli unsurlarından biridir. Ancak, bu çalışmayı yalın bir tarihsel inceleme olmaktan ayıran şey, Fairclough'un altını çizdiği ilk unsur, söylem ve sosyal olan arasındaki ilişkinin tarih üstü sabit bir bağlama ait olmamasıdır. Dolayısıyla, söylem ve sosyal arasındaki ilişki “tarihsel değişkenler” üzerinden anlaşılabilir çünkü “söylemin sosyal fonksiyonu içinde farklı tarihsel süreçler arasında niteliksel farklılıklar vardır” (1995:135).

Laclau ve Mouffe'un ve Norman Fairclough'un söyleme yaklaşımlarındaki ortak noktanın özelliği ise, söylemin üretim süreci ve söylemin cari olarak kullanımının siyasi ve toplumsal “güç ilişkilerinden” bağımsız olmamasıdır. Özellikle Fairclough, “söylemin arkasındaki güce” referansla, “belirli bir söylem türünü”, “gücün bir etkisi olarak” ele almakta ve bunun belirli güç ilişkilerine şekil verdiğini belirtmektedir (2001:49). Örnek vermek gerekirse tıpkı okuldaki ya da hastanedeki söylemler ve hiyerarşilerde olduğu gibi, çalışmamız kapsamında ele

⁵ Bu açıdan bakıldığında, Fairclough'un “küreselleşmenin söylemleri” analizi önemlidir. Bu analiz bir yandan “bilgiye dayalı ekonominin” gelişimiyle diğer yandan da “neo-liberal söylemlerle”, küreselleşmenin söylemlerinin nasıl değişikliğe uğradığını göstermektedir. Bu çalışma kapsamında da görüleceği üzere, sendikalar “serbest piyasa ekonomisi” veya “küreselleşme” sürecini ele aldıkları söylemlerinde işçilerin sosyal ve ekonomik haklarını korumaya dönük söylemler geliştirmişlerdir. Bu söylemlerin büyük kısmı aktif bir “tehditin” varlığı karşısında geliştirilmiştir. Fairclough küreselleşme söylemi analizinde de küreselleşme karşısında gelişen söylemlerin “diyalojik” ve “yanıltıcı/temelsiz” yanlarının bir analizini sunar (2006).

alınan bu söylemler de aslında sendikaların 'kurumsal' sınırları içinde üretilen söylem tiplerini ve yarattıkları güç etkisini işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu söylem tipleri sendikaya üye olan işçilerden, sendikal alanda faaliyet gösteren tüm üye sendikalara, oluşturulan ortak platformlara ve bu platformda yer alan kişilere ve kurumlara yönelik bir güç etkisi yaratmayı ve var olan güç ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada, Fairclough ayrıca belli bir söylem türünün arkasındaki gücün sadece "kurumun" kendisine ait olmadığını, bunların kurumlar içindeki "güç odaklarının" veya "gücü elinde tutanların" da elinde olduğunun altını çizerek (2001:51). Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında ele alınan metinler ve söylem tipleri bu yönetsel anlayışın bir yansıması olarak, söylemsel düzenin oluşturulmasında yer alan tüm güç odaklarını, sendikanın kurumsal kimliği adına yazan ya da konuşan yöneticilerden uzmanlara kadar bu söylemsel düzenin inşasında aktif rol alan tüm özneleri analizin bir parçası olarak ele almaktadır.

Çalışmanın yönetsel yaklaşımını özetlemek gerekirse, yukarıda anılan bu iki söylem teorisi kapsamında söylem toplumsal bir mücadele alanıdır. Hegemonik kapasitelerini geliştirmek isteyen sosyal ve siyasi aktörler, belli tarihsel süreçler içinde eşdeğerlik zincirleri kurarak ya da antagonizmaları çoğaltarak söylemsel düzenler oluşturmakta ve bu söylemleri sosyal, siyasi ve ekonomik talepleri savunmak ve yeni bir düzeni işaret etmek için kullanmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışma 1980'den başlayan bir tarihsel akış içinde ortaya çıkan sendikal söylemlerin ve söylem tiplerinin, siyasetle ilişkisi bağlamında işçi sınıfı lehine bir hegemonik kapasite oluşturup oluşturmadığını tartışmaktadır.

80'den 90'a: Farklılıklar, Sendikal Rekabetin Sınırları ve Temsil Sorunu

1980'li Yıllar: Hür Sendikacılık, Yeni Kimlik İnşası ve Sendikal Rekabet

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren hem Türk-İş hem de Hak-İş bir sendikal kimlik arayışına girmiş hem de dil ve söylemlerinde değişikliğe gitmişlerdir⁶. 24

⁶ Dilde ve söylemdeki bu değişim hem küresel ölçekte hem de yerel düzeyde meydana gelen birçok gelişmeyle ilgili olduğunun altını çizmeliyiz. Bu çalışmanın amacı dışında kalan bu gelişmelere kısaca değinmek gerekirse, Saad-Filho ve Johnson'un işaret ettiği gibi neo-liberalizme geçiş sürecinin hem değişen üretim biçimleri hem de değişen sermaye birikimi üzerinden incelenmesi gerekir. Bu anlamda Saad-Filho ve Johnston (2005:3) "neoliberalizmi, kapitalizmin özel bir örgütlenmesi" olarak tanımlarken, aynı zamanda bu evrimin "sermayeyi korumak" ve "emeğin gücünü" azaltmak amacıyla gerçekleştiği ve bu sürecin "iç güçler" ve "dış baskıyla" tamamlandığını belirtir. Benzer şekilde, Simon Clarke de (1991:129) Keynesçi politikalarla neo-liberal politikaları karşılaştırdığında, neo-

Ocak kararlarının olumsuz sonuçları karşısında, Türk-İş eleştirel bir dil kullanmaya başlamış ve Özal liderliğindeki ANAP hükümetine karşı da çalışma raporlarında ve genel kurul toplantılarında bu eleştirel dile yer vermiştir⁷. Şevket Yılmaz başkanlığındaki Türk-İş, 1986 yılında İzmir ve Eskişehir toplantı ve gösteri yürüyüşleriyle sorunları ve talepleri dile getirmiştir. “Ekmek, Barış ve Özgürlük” talebinde sırasıyla; ücretler ve gelir adaletsizliğinin iyileştirilmesini (ekmek); kavga istenmediğini ve sosyal adaletin sağlanması durumunda kavganın olmayacağını (barış); sendikal hakların, işçi haklarının ve ifade özgürlüğünün sağlanmasını (özgürlük) işaret etmektedir (Türk-İş, 2002a:2610–262). Bu ve benzeri talepler temel olarak “sosyal adalet” ve “1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının değiştirilmesi” yönünde içerikler taşımaktadır (2002a:278). Türk-İş tarafından 1987 yılının Kasım ayında genel seçimlerden önce başlatılan, “ANAP’a oy yok” kampanyası (Türk-İş, 2002a: 387–391) ANAP hükümeti ve politikalarına karşı yürütülmüş, ancak 26 Mart 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde aynı tepki devam ettirilmemiştir. Seçimler öncesi tavır değişikliği Koç (1995:180) tarafından üç olasılık üzerinden değerlendirilmektedir: “Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinin sürüyor olması, seçimden güçlü çıkacak bir ANAP’ın şerrinden korkmak ve emekli sendikacıların yeniden seçilebilmesi için hükümetin olumlu tavrının beklenmesi.”

liberalizmin sermayenin değeri karşısında işçi sınıfının alt edilmesinin ideolojik bir ifadesi olduğunu belirtir. Küresel ölçekte meydana gelen fordist birikim rejiminin krizi, post-fordist birikim rejimlerine evrilirken, Lipietz (1992:15-17) 1970’lerin devlet ve sendikalar eliyle uyguladığı “kısıtlayıcı” politikaların yerine, “liberal-üretkenlik (liberal-productivism)” olarak tanımlanan ve yeni teknolojilere uygun ve yeni “esnek” bir kalkınma modelinin geliştiğini belirtir. Küresel ölçekte yeniden belirlenen kapitalist birikim rejimlerinin Türkiye üzerindeki etkisini Akkaya (2002:136) 1970’lerde reel ücretlerin artması ve sendikacılığın giderek güçlenmesi nedeniyle ithal ikameci büyümenin birikim rejimi sürdürülemez hale geldiğini belirterek aktarır. Özetlemek gerekirse, Boratav (2009:145-148) tarafından altı çizildiği gibi, 24 Ocak kararlarını hazırlayan süreçte, “bu derece yüksek ücretlerle ihracat yapılamayacağı” ve “ücretleri disiplin altına alınacak” yöntemlerin gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca, “yapısal uyum” perspektifi taşıyan “beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi” ve “içte ve dışa karşı piyasa serbestisi” önemli iki strateji olarak belirlenmiştir. Bu süreç genel anlamıyla, Türkiye’de 1980 darbesiyle birlikte sendikaların giderek güç kaybettiği bir süreç olarak görülebilir. Aynı zamanda, yaşanan tüm bu gelişmeleri dildeki ve söylemdeki değişim üzerinden de analiz etmek mümkündür. Bu konuda detaylı bir çalışma için bakınız Aziz Çelik, Deniz Beyazbulut, Zeynep Kandaz (2021) “12 Eylül Darbesi ve Sendikal Hareket”, in Emek Tarihi Konferansları IV, Türkiye’nin Yakın Tarihinde Emek, Toplum ve Siyaset: 1980 – 2002, DİSK, Tarih Vakfı, Tüstav, Sosyal Tarih Yayınları: İstanbul, pp. 21-61.

⁷ Özellikle Türk-İş, ANAP’a oy verilmemesi yönünde miting ve toplantılarda açık mesajlar vermiştir (2002a: 280).

Türk-İş başkanı Şevket Yılmaz sendikal kimlik arayışını bu dönem için “Hür Sendikacılık Akımı⁸” olarak tanımlamıştır (2002a:64; 2002b:91) Bu türden yeni bir kimlik inşasının iki önemli açıdan ele alınması gerekmektedir: İlk olarak, 1980 darbesinden 1989 Bahar Eylemlerine kadar geçen süreçte, sendikalar üzerinde artan siyasal baskıya karşı “özgürlük” ve “demokrasi” boş gösterenleri, anlamın oluşturulmasında sıkça öne çıkarılmıştır. İkinci olarak ise, bunların söylem olarak sendikal mücadelede etkin şekilde kullanılması ve güçlü bir etki yaratması, sendikal temsilin pratik sonuçlarına bakıldığında, 1990'ların başına kadar mümkün olmamıştır. Bu tür bir kimliğin hangi unsurları dışarıda bıraktığı ise, Türk-İş'in (2002a: 452) 1 Mayıs 1989 bildirisinde şu şekilde açıklanmıştır: “Bu mücadelemizin sınıf kavgası temelinde değil, ulusal ve uluslararası barış ve demokrasi temelinde yükseltilmesi yönündeki vazgeçilmez inancımızı tekrarlıyoruz.”

Türk-İş bir taraftan 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarını eleştirirken, diğer taraftan da DİSK'in 1980 öncesinde öne sürdüğü “sınıf temelli sendikacılık” anlayışını dışarıda bırakmıştır. Hür sendikacılık anlayışı bu noktada ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde, Necati Çelik önderliğinde Hak-İş, hür sendikacılık hareketiyle ortak yönere sahip olsa da Türk-İş'in sendikacılık anlayışının eleştirisi üzerine ve 24 Ocak kararlarına ve darbe sonrası yasalara karşı bir kimlik inşa etmiştir.

1986 yılının sonlarına doğru 5. Genel Kurula sunulan faaliyet raporunda Hak-İş (1986: 16–22), Türk-İş'i “çalışma hayatının kamburu” olarak tanımlarken, sendikal hayatı ilgilendiren kanunların “Türk-İş lehine çıktığını” ve bu kanunların “şakşakçısı ve mimarının Türk-İş” olduğunu belirtmiştir. Bu anlayışın bir yansıması olarak, Türk-İş'in 1986 yılındaki İzmir mitingine Hak-İş'in destek vermediği ve mitingin daha sonra bir “fıyasko” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hak-İş'in bu mitingle ilgili işaret etmiş olduğu en önemli noktalardan biri de mitinge katılan kitlenin Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz'a karşı tepkili olduğu ve Türk-İş'in sloganlarından farklı sloganlar attığıdır (İlkdoğan, 1986: 18-19)⁹. 1980'li yılların

⁸ Türk-İş'in bu dönem yayımladığı birçok metnin ortak paydalarından biri haline gelen hür sendikacılık ifadesi, bir söylem olarak farklı unsurları ekleme fonksiyonunu üstlenmiştir. Şevket Yılmaz'ın konuşmalarında tanımına da yer verilen akımın en önemli özelliği “çoğulcu ve özgürlükçü bir yapı içinde, sistemden kaynaklanan çatışmaları ‘diyalog’ yöntemiyle çözmeyi benimsemiş” olmasıdır. Ayrıca, “Batı demokrasisi” buna örnek olarak verilmiştir (2002b: 91).

⁹Zekeriya İlkdoğan'ın belirttiği üzere: “Türk-İş tarafından hoparlörden ‘En büyük Türk-İş başka büyük yok’, ‘Ekmek, barış, özgürlük’, ‘Herkes aş, herkese iş’, ‘Parlamento göreve’ gibi sloganlar atılmasına rağmen, topluluk bu sloganlara eşlik etmekten çok başka sloganlar attılar. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlar: ‘Anayasa’ya hayır’, ‘İşkencecilerden hesap sorulsun’, ‘İşçiler el ele genel greve’, ‘Zindanlar boşalsın genel af çıkarılsın’, ‘DİSK’e özgürlük’...” (1986:19).

ikinci yarısı göz önünde tutulduğunda, Hak-İş'in genel eğilimi, Türk-İş'le kurmaya çalıştığı rekabet ve tabanını genişletme arayışıdır. Bu anlamda, darbe sonrası yasalarla sendikal temsile getirilmiş olan %10 barajı Hak-İş tarafından sıkça eleştirilirken (Hak-İş, 1986:23,141), Türk-İş'in genel kurul kararlarında ya da başkanlık düzeyinde yapmış olduğu açıklamalarda bu barajın kaldırılmasına dönük bir ifadeye rastlanmamaktadır. Türk-İş'ten farklı olarak, bu dönemde, Hak-İş bir “ekonomik sistem” eleştirisi ortaya koymuştur. “Serbest piyasa ekonomisinden vazgeçilmesini”, “tarihi karakterimize uygun bir model” getirilmesini ve 24 Ocak kararlarının uygulanmasından vazgeçilerek “üretim” dönük bir ekonominin oluşturulmasını söylemsel olarak kabul etmiştir (Hak-İş, 1986: 18–19, 134).

Hak-İş'in yeni kimlik inşasının en önemli parçası, muhafazakâr ve milliyetçi söylem tiplerinin referans noktası olarak gösterilmesidir. Bu anlamda, “mücadelede manevi değerlerden, bin yıllık tarihinden, milli birlik ve beraberlikten” destek aldığı belirtilmekte, “sınıf mücadelesine fırsat veren gayri adil ücret sistemine” karşı gayret sarf edileceğini ve “alın terine hürmetkar işveren, ibadet aşkıyla çalışan işçi yetiştirmek için” çabalayacağını açıkça belirtmektedir (Hak-İş, 1986:39). Bu dönemde Hak-İş'in “sosyalizm, faşizm ve kapitalizm” karşısında inşa ettiği eleştirel duruşunun dayanak noktaları, 1980 öncesinde Milli Selamet Partisinin desteğiyle temellerini attığı İslam referanslı sendikacılıktır¹⁰. Hak-İş'in, Türk-İş Konfederasyonu karşısında güç kazanabilmek için oluşturduğu sendikal eylemi, net olmayan, rekabetçi ancak “sendikal birlik” arayışına da atıfta bulunan söylemleri benimsemiştir.¹¹ Bu sendikal rekabetin DİSK'in faaliyetlerinin durdurulduğu dönemde gerçekleştiğinin altını çizmeliyiz. Bu iki açıdan önemlidir: Hak-İş, DİSK'in tabanından gelen işçilerle kimlik inşa ederken (Işık, 1996: 221) diğer yandan da bu süreçte “İslami kimlik politikasını” etkili şekilde kullanmıştır (Buğra, 2004: 140).

Bu süreçte Türkiye'de sendikal mücadele içindeki demokratikleşme ya da özgürlük talepleri, Hak-İş tarafından, Türk-İş ve Hak-İş arasındaki sendikal rekabete indirgenmiştir. Hak-İş (1990: 33), *Güçlü Sendikacılığa Evet, Tek Tıp Sendikacılığa Hayır* başlığı altında yayımlanmış olduğu yazıda Özal'ın “her kesimde olduğu gibi bu alanda (sendikacılık) rekabete açılmak lazım...” cümlesine yer vermiş ve esasen dönemin neo-liberal ruhuna uygun bir rekabet anlayışının, sendikal alandaki karşılığını inşa etmeye çalışmıştır. Hak-İş ayrıca söylemsel alanını genişletmek için sol ve sosyalist literatürdeki “emek, sermaye, kapitalist sistem, sömürü” gibi yüzer gezer öğelere analizlerinde sıkça yer vermiştir¹². Tüm bu

¹⁰ Yıldırım Koç, “Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş” adlı kitabında Milli Selamet Partisiyle Hak-İş arasındaki bağı işaret etmektedir” (1994)

¹¹ 1986'dan 1990'ların başına kadar Hak-İş Konfederasyonunun dergisinde bu rekabetçi dilin birçok örneği bulunabilir.

¹² Özellikle Hak-İş'in 6. Olağan Genel Kurul raporunda bu konulara yer verilmiştir. 1976'da

söylemsel düzenin sendikal mücadele alanına ne kadar aktarıldığı ve bu alanda ne kadar temsil edildiği tartışmalıdır. Tüm bu süreçte Hak-İş'in mücadelesinde merkezi noktanın ANAP iktidarına karşı göstermiş olduğu tepki değil, Türk-İş karşısında bir mevzi kazanma çabası olduğu belirtilmelidir.

1990'lı Yıllar: 3 Konfederasyon, 3 Siyaset

Türk-İş ve Hak-İş'in belirleyici olduğu bu sendikal eylem alanı, 1990'lı yılların başında DİSK'in faaliyetlerine başlamasıyla değişikliğe uğramıştır¹³. Bu değişikliklerden en önemlisi, henüz söylemsel bir düğüm noktası oluşturmayan ancak "demokrasi ve sendikal özgürlük" öğeleri etrafında ekonomik sorunların ifade edildiği ve "işçi, memur, emekli, dul, yetim, kısaca sabit ve dar gelirli kitlelerin ekonomik koşullarının iyileştirilmesinin asli görev olarak" addedildiği eşdeğerlik zincirleri kurulmaya başlanmıştır (Türk-İş, 2002a: 575; 2002b:1). Bu ortaklaşan taleplere rağmen, kurumsal farklılıkların altı çizilmeli ve bu anlamda DİSK'in kurumsal söylem tiplerinin beslendiği sosyal koşullar ve pratikler belirlenmelidir. DİSK genel başkanı Abdullah Baştürk (1991: 2-3), bilim, teknoloji ve uluslararası siyasetteki gelişmelere göre "demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerinin" yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü ve bu yenilenme için de "Türkiye Solunun" kendini yenilemesi gerektiğini belirtmiştir. DİSK adına, sol veya sosyal demokrat siyasete destek verileceği başından itibaren açıklanmıştır (Baştürk, 1991: 6). Küresel değişkenleri göz önüne alarak sendikacılığı değerlendiren DİSK, "işçi sınıfı", "burjuvazi" gibi ifadeleri de söylemlerine yeniden taşımaya başlamıştır. Bu anlamda, Türk-İş ve Hak-İş'ten farklı olarak "esnek çalışma yöntemleri", "taşeronlaşma", "işyeri sendikacılığı", "sivil toplum zayıflığı" gibi birçok konuyu da tartışmaya açmış ve bu konularda somut öneriler getirmiştir (DİSK, 1994: 34-37). DİSK'in Türk-İş ve Hak-İş'ten farklı bir söylemsel düzlem oluşturduğunu öne sürmemizin dayanak noktalarından biri; DİSK'in (1995) 1995 yılında yaptığı geriye dönük değerlendirmede, 1992 yılından itibaren geçen 2 yıl içinde "asgari ölçüde bir örgütlenme" yaratabildiğini belirterek örgütlenmenin önündeki engellerin altını çizmiş ve "yeterince örgütlü ve güçlü olmadığımız için de önümüzdeki engelleri aşamıyoruz" tespitine yer vermiş olmasıdır.

kabul edilmiş cami, fabrika ve hilal sembollerinden oluşan amblemin, çark, zeytin dalı ve hilal sembollerinden oluşan amblemle değiştirildiği açıklanmıştır. 1 Mayıs kutlamalarına dönük yeni bir bakış açısı kabul edilmiş, özelleştirmeler ve 24 Ocak kararları eleştirilmiş, Ermeni meselesi, Kıbrıs sorunu ve güneydoğu sorununa işaret edilmiş; kadın işçilerin sorunlarına dönük tespitlere yer verilmiştir (Hak-İş, 1989).

¹³ DİSK, "12 Nisan 1991 gün ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası ile Türk Ceza Yasası'nda yapılan değişiklik sonucunda ve Askeri Yargıtay'ın 16.07.1991 günü kararı uyarınca, yeniden faaliyete" geçmiştir (Koç, 1995:229-230).

Tabanının büyük bir çoğunluğunu kaybetmiş bir konfederasyon¹⁴ için bir özleştirici olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşımın yanında DİSK (1995: 15-17), sendikaları “işçi sınıfının kapitalistlere ve kapitalizme karşı yürüttüğü ekonomik ve demokratik mücadelenin araçları” olarak tanımlamış; “sınıf mücadelesi sendikadan daha önemli ve önceliklidir” demiştir. DİSK'in, Türkiye’de, özellikle 1980 darbesinden sonra, sendikacılığın durumu ve örgütlenmeyle ilgili yapmış olduğu belirlemelerin ve önüne koyduğu sorunların, Türk-İş ve Hak-İş’in söylemlerinden farklı olduğu vurgulanmalıdır.

Türk-İş açısından bakıldığında, 11-12 Mart 1991 tarihinde, Zonguldak grevi “övgüye layık” bir eylem olarak görülmüş ve ANAP hükümetinin uygulamaları “antidemokratik” olarak değerlendirilmiş ve “erken seçim” çağrısı yapılmıştır (Türk-İş, 2002a: 541-545). 20 Ekim 1991 erken seçimlerinden önce, Türk-İş’in (2002a: 565-566) temel vurgusu “sosyal hukuk devleti” ve “hukukun üstünlüğü” olmuştur. 1990’lı yılların başında Türk-İş, ANAP hükümetiyle ipleri tamamen koparmıştır.

Bu süreçte, Bayram Meral liderliğindeki Türk-İş de DİSK gibi “sınıf” vurgusunu ortaya çıkaran bir söyleme yönelmiştir. Bu söylemi bir adım öne çıkaran Meral, “bir bütün olarak işçi sınıfını temsil etme yetkisi olan tek kuruluş Türk-İş’i” “öncü” olarak tanımlamıştır (Türk-İş, 2002b: 22). 1994 Krizine denk gelen süreçte DYP-SHP/CHP koalisyonuna karşı “demokrasi” söylemini düğüm noktası olarak kullanmış ve “sınıf kardeşliği¹⁵” üzerinden bu sorunları aşmayı önermiştir. Meral’in ifadesinde ortaya çıkan bu “sınıf kardeşliği”, DİSK’in “sınıf temelli sendikacılığındaki” bağlamdan farklı olarak, güncel siyaset içinde ortaya çıkan sorunlara, özellikle “işsizlik, enflasyon ve terör” konularına, bir cevap olarak doğmuş (Türk-İş, 2002b:137) ve birleştirici bir unsur olarak “siyasal görüş kardeşliğinden ve etnik köken kardeşliğinden önce geldiği” vurgulanmıştır (2002b:4). DİSK ise bu dönemde, sınıf kategorisini söylemsel boyutundan ziyade, analitik bir kategori olarak ele alıp, küresel ölçekte yeniden belirlenen ilişkileri referans alarak örgütlenme sorunu bağlamında tartışmaya açmıştır (DİSK, 1994). Bu açıdan Türk-İş ve DİSK’in metinlerindeki temel ayrımı, “sosyal yapıların, sosyal pratiklerin ve sosyal olayların” söylemle olan niteliksel ilişkisi üzerinden ele almak gerekir. DİSK’in sınıfa atfettiği önem bu açıdan güncel siyasetin olaylarına karşı

¹⁴ 1980 darbesiyle faaliyetleri durdurulan DİSK üyelerinin başka sendikalara üye olmaya başladıklarını belirtmek gerekir. Bu anlamda, Hak-İş’in üye sayısındaki artışını, “12 Eylül 1980’den sonra sendikaların faaliyeti tatil edildiği için sendikasız kalmış olan ve Hak-İş sendikalarına geçen DİSK sendikaları üyeleri oluşturuyordu” (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996:530).

¹⁵ Bayram Meral’in 1 Mayıs 1993 yılında yapmış olduğu 1 Mayıs konuşmasında “sınıf kardeşliği bağımsız, sağcılık-solculuk farklarından çok daha güçlüdür” demiş ve “ülkemizde işçi sınıfının birliği bugün TÜRK-İŞ’te sağlanmıştır” diye eklemiştir (Türk-İş, 2002b:32).

geliştirilmiş tepkisel bir söylem olarak sınıf değil, daha çok neo-liberal pratikler, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler gibi sosyal ve iktisadi yapıda büyük dönüşümlere yol açan süreçlerin analizini içeren örgütlenme sorununun bir parçası olarak sınıftır. Türk-İş'te ise sınıf, sosyal olayların ve sosyal pratiklerin üzerinde bir sınıf kardeşliği olarak, aşkın bir kategori olarak kurgulanmış, sınıfı oluşturan ve belirleyen somut koşulların ve gelişmelerin içerilmediği, işlevsel bir söylem haline getirilmiştir.

Sürecin diğer önemli aktörü Hak-İş ise, bu süreçte kendi sendikal mücadelesini diğer konfederasyonlardan ayırmıştır. 7. Olağan Genel Kurul Raporu'nda, 2000'li Yıllara Doğru Hak-İş başlığı altında, Hak-İş'i ortaya çıkaran tarihsel koşullara değinilerek, Türk-İş'in tepeden inmece bir yaklaşımla kurdukları, Türkiye'nin kültürel değerlerine dayanmayan ABD'den ithal edilmiş, Amerikan tipi bir sendikacılık olduğu belirtilmiştir (Hak-İş, 1992: 31). Hak-İş, Türk-İş'in sendikal kimliğini "ithal sendikacılık" olarak tanımlayarak değersizleştirmeye çalışmıştır. Türk-İş'e karşı geliştirilen bu eleştiri, 90'lı yılların başında gelişen siyasi yönelimlerle birlikte düşünülmelidir. Türk-İş'i eleştiren Hak-İş, 27 Mart 1994 seçimlerinden önce yayımladığı Hak-İş'in siyasi sistem ve seçimlerle ilgili temel ilkeleri kitapçığında "hiçbir partinin sözcüsü olmadığını", "alternatif düşünce ve çözümler üreten resmî ideoloji dışı tutum ve eğilimleri destekleyeceğini" ve "laikliği düşünce ve inançların denetim altında tutulması olarak gören tutum ve eğilimi değil, toplumdaki farklı düşünce ve inançların barınma ve yaşamasına zemin hazırlayan bir devlet yapılanmasını öngören eğilimleri destekleyeceğini" belirtmiş ve önceki hükümetlerin bir eleştirisini de sunarak (Hak-İş, 1994: 26-30), Hak-İş'in siyasi yönelimini açık bir şekilde ifade etmemekle birlikte, destekleyeceği siyasi partiyi belirleyen, bunu ilkeler düzeyinde üyelerine ve işçilere bildiren, ama bunu stratejik olarak söylemsel bir düğüm noktası olarak belirlemeyen sendikal söylem tipini ortaya koymuştur. Kuruluşu ve söylemleri itibarıyla, 80'lerden itibaren milliyetçi ve muhafazakâr öğeleri eklemeyerek sendikal söylemlerini üreten ve söylem tiplerini sosyo-politik bir güç etkisi yaratmak için belirleyen Hak-İş, Türk-İş karşısında ise her zaman antagonistik sınırları net bir söylemsel düzen belirlemiştir.

Bir diğer önemli reddiye ise, "devrimci sendikal anlayışa" karşı geliştirilmiş ve temel argüman olan devrimci sendikal anlayışın "düzeni yıkmaya dönük eylemler" olarak "şiddete" meyleden bir anlayış olması vurgulanmıştır (Hak-İş 1992: 36). Bu 'Batı patentli' sendikacılık anlayışları karşısında, Hak-İş (1992: 36) bir kez daha, "milli ve manevi değerlere bağlı işçinin" temsil edilmesi amacıyla kurulduğunu ve bu amaçla var olduğunu belirtmiştir. Hak-İş (1992: 73-5) bu süreçte, Türk-İş'in söylemsel bütünlüğüne paralel olarak Türkiye'nin en önemli sorununun "terör" olduğunu belirtmiş ve demokrasi talebi çerçevesinde 12 Eylül'ün yaratmış olduğu hukuk düzeninin değiştirilmesi ve yeni bir Anayasa

talebini dile getirmiştir. Hak-İş'in bu anlamda basit bir nitelemeyle Türk-İş'i "Amerikancı", DİSK'i de "Batı patentli" olmakla eleştirip, kendisine tarih sahnesinde yeni bir sayfa açmaya çalıştığını belirtmeliyiz.

Bu çerçevede, Necati Çelik başkanlığındaki Hak-İş, "resmî ideoloji dışı siyasi tutum ve eğilimleri" destekleyeceğini, "kapitalizmin en ilkel sömürü aracı olan faiz ile sabit ve dar gelirlielerin alım gücünü düşüren enflasyonu ekonomi politikalarının temeli yapan siyasi eğilimleri" desteklemeyeceğini, "Avrupa Topluluğu'na girme adına horlanıp aşağılanmaya rıza gösteren siyasi eğilimleri değil... Anti-Emperyalist siyasi eğilimleri" desteleyeceğini açıklamıştır (Çelik, 1991: 6–8). Çelik'in bu açıklamaları mevcut siyasi denkleme alternatif olabilecek bir siyasi iradenin destekleneceğinin açıklanması açısından oldukça önemlidir. Bu siyasi iradenin dolaylı olarak ima edildiği bu açıklamalara ek olarak, "Bu Sefer Refah" adlı bir seçim afişini içeren Refah Partisinin seçim bürosunu gösteren bir fotoğraf altında, Dostlar Seçimde Görsün başlığı altında anonim bir yazıya da yer verilmiştir (Hak-İş, 1991: 9–11). 90'lı yılların başı itibarıyla, Hak-İş'in, başta ANAP olmak üzere diğer siyasi partilerle, "resmî ideoloji", "kapitalist ekonomi yönetimi" ve "anti-emperyalist siyasi eğilim" ifadeleri altında kopuş yaşadığı, kullanılan ifadeler ve yüzer-gezer ögeler hedeflenen anlamı dolaylı olarak temsil ediyor olsa da Refah Partisi'ni desteklediğine/destekleyeceğine dönük bir söylemsel eğilim sergilediği belirtilmelidir.

Tabandan Yükselen İşçi Hareketleri

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerindeki anlaşmazlığın da tetiklemesi sonucu 1989 yılının Mart ve Nisan ayında ortaya çıkan Bahar eylemleri, ANAP hükümetinin kurucusu olduğu ve mevcut sendikal yapılar tarafından da eleştirilen darbe sonrası sosyal ve ekonomik zemin üzerinde yükselmiştir. 1989 Mart'ında Türk-İş, kamu kesiminde süren ve anlaşmaya varılamayan toplu iş sözleşmesi sürecini, iki aşamada gündeme almıştır. İlk olarak, "işçilerin üretmeme hakkı" üzerinden eylemlere destek sunmuştur. İkinci olarak, "hükümetin yaklaşımının anlaşmazlığın temel kaynağı olduğunu" ve "hükümetin işçiyi sokağa çıkmaya zorladığını" belirtmiştir¹⁶ (Türk-İş, 1989a:1,10,14). Türk-İş'in eylemlere desteği sadece toplu iş sözleşmesi görüşmelerini değil aynı zamanda temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlara da işaret etmiştir. Eylemlerle başlayan süreçte Türk-İş'in söylemsel düzeni "hür sendikacılık anlayışını" korumaya devam ederken, 1 Mayıs 1989 bildirisinde Türk-İş'in mücadelesinin "sınıf kavgası" olmadığını altı çizilmiştir (Türk-İş, 2002a:452). Sendikanın eylemlere destek vermesiyle başlayan süreç Türk-İş'in söylem tipinde büyük bir değişiklik yaratmamıştır. Bu süreçte eylemlerin de taban hareketiyle

¹⁶ Türk-İş Başkanlar Kurulu Açıklaması hükümet politikalarına karşı detaylı bir açıklama içermektedir (Türk-İş, 2002a:449-450).

başladığının altı sıkça çizilmiştir. Koç (1995:181) tarafından eylemlere atfedilen en önemli özellikler “ağırlıkla kendiliğindenci, bağımsız ve kitlesel” olmasıdır. Benzer şekilde, Çelik (1996:104) de “işçilerin eylemlerinin doğrudan ANAP hükümetini hedef aldığına” ve “eylemlerin kendiliğinden karakterine” vurgu yapmıştır. Dolayısıyla tabandan örgütlenen Bahar eylemlerinin gücü, dönemin sendikal temsil kapasitesini aşmış ve sendikaların da kendi sınırlarını görmek zorunda kaldıkları bir süreci doğurmuştur.

Eylemler başladıktan sonra Türk-İş adına açıklama yapan Şevket Yılmaz, “üretmeye hakkını kullanan” işçileri desteklediklerini belirtmiştir (Türk-İş, 1989b: 4). İşçi hareketinin kitlesel niteliğinin zorlayıcılığı karşısında, eylemlere destek verdiklerini açıklayan Türk-İş, bir yandan da Özal hükümetiyle masaya oturmayı arzulamış ve bu eylemleri merkezi bir karar ve merkezi bir söylem etrafında sahiplenmemiş; 12 Eylül’ün yarattığı sosyal, siyasal ve iktisadi kayıpların telafisine dönük eylemlerin siyasallaşmasının önünü tıkamıştır. Koç (1995:182), Türk-İş’in “merkezi olarak eylem örgütlediğini ancak eylemlerin gücünü toplu sözleşme görüşmelerinde, eylemlerin daha da geliştirileceği tehdidine dayanarak kullandığının” altını çizmektedir. Türk-İş’in bu yaklaşımının en önemli sonuçlarından biri, Türk-İş içinden bir özeleştirisinin doğmasıdır. Koray’ın (1994: 205–206), Petrol-İş kaynaklarına referansla altını çizdiği gibi, 19 sendikanın ortak açıklamasıyla, Türk-İş yönetimi “sendikalardan ve 1,5 milyon işçiden farklı bir sendikacılık anlayışını temsil ettiği, mücadeleden kaçtığı için eleştirilmiştir” ve Türk-İş’in “mücadelenin arkasında değil önünde olması” gerektiği vurgulanmıştır.

Hak-İş (1989) Bahar eylemlerini, 6. Genel Kurul Faaliyet raporunda kısaca değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin esasını oluşturan unsur sendikal rekabet olarak görülebilir. Bahar eylemlerinin yaratmış olduğu toplumsal güce karşılık gelen bir söylem üretmek yerine, Hak-İş’in değerlendirmesi Türk-İş’e karşı bir rekabetin ötesine geçememiştir. Bu anlamda Hak-İş (1989: 31–2) aynı raporda, “Türk-İş’in teslimiyetçi tavrı” ve “sendika önderliği” vurgusu altında, “Türk-İş’te eylemler işçiler tarafından düşünülerek uygulamaya konulurken, Hak-İş’te sendika önderliğinde olmuştur” tespitine yer vermiştir. Bu sürecin sonunda, Hak-İş açısından sendikal birlik, “tüm işçilerin tek bir sendika altında toplanması değil, ancak birlikte mücadelenin yollarının geliştirilmesi” olarak tanımlanmıştır (Hak-İş, 1989: 32-3).

Hak-İş’in 1990 yılına ait *Güçlü Sendikacılığa Evet, Tek Tıp Sendikacılığa Hayır* başlıklı yazısında, dönemin neoliberal politikalarının ruhuna uygun bir şekilde gelişen “rekabet” anlayışının, sendikacılık alanında da geliştirilmesi gerekliliğinin ifade edildiğini görüyoruz. Hak-İş adına Necati Çelik tarafından ANAP hükümetinin çalışma hayatıyla ilgili icraatları eleştirilirken, aynı zamanda Çelik, “yapılacak iyileştirmelerle sendika enflasyonuna da fırsat verilmeden rekabete dayalı ve her iş kolunda iki sendikanın faaliyetine imkân tanıyan düzenlemeler yapmak mümkündür”

diyerek, Türk-İş'in temsil gücünden duyduğu rahatsızlığı ve kendi güç arayışlarını dile getirmiştir (Hak-İş, 1990: 33). Bu süreçte de Hak-İş için kurucu söylem tipi, Bahar eylemleriyle ortaya çıkan ivme kazanmış işçi hareketi ve onun dönüştürücü gücü değil, Türk-İş karşısında sendikal gücünü artırma çabası olmuştur.

1989 Bahar eylemleri ile birlikte, sürecin en önemli aktörü olan Türk-İş'e bağlı sendikalar tarafından, konfederasyonun sendikal temsili tartışılır hale gelmiş; Türk-İş'in, tabanın taleplerine karşılık gelecek bir liderlik ve temsil kapasitesi geliştiremediği Türk-İş'e üye bazı sendikalar tarafından dile getirilmiştir¹⁷. Bu yarılmanın en belirgin hale geldiği ve sendikal mücadele açısından da kilometre taşlarından biri sayılacak süreç Zonguldak grevi ve yürüyüşü olmuştur.

Grevle birlikte, DYP, SHP, Sosyalist Birlik Partisi bu mücadeleye destek verdiklerini açıklamışlardır. Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz, Zonguldak'a gitmeyi düşünmediğini, grevin sahibinin Genel Maden-İş sendikası olduğunu açıklamıştır (Karakaş, 1992: 39–40). Bu sürecin iki önemli aktörünün, buldukları yer itibarıyla değerlendirilmesi önem arz etmektedir. İlk aktör, dönemin Cumhurbaşkanı Özal'dır. Sendikanın mücadele söyleminde ve işçilerin sloganlarında temel hedef haline gelen Özal, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen ana muhatap olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Esasında bu durum, 1980 darbesiyle birlikte ortaya çıkan ve her alana yayılan ANAP iktidarının politikaları ve Özal'ın siyasi kişiliğinin bir bütün olarak reddiyesini içermektedir¹⁸. 12 Eylül'den beri devam eden reel ücret kayıplarının tafafisini talep eden bu hareket karşısında yetersiz kalan Türk-İş başta olmak üzere, diğer işçi konfederasyonları da sendikal kimliklerini yeniden tesis etmeleri gereken bir sürece girmişlerdir.

Bu sürecin en önemli aktörü olan Türk-İş ise, Zonguldak grevine en başından mesafeli yaklaşmış ve örgütlü bir sendikal temsil geliştirememiştir. Türk-İş'in "üretimden gelen gücün kullanılmasına" ilişkin bir karar almaya zorlandığının altı çizilmelidir¹⁹. Türk-İş tarafından 20 Aralık 1990 tarihinde açıklanan *3 Ocak Uyarı Eylemi ve Ulusal Dayanışmaya Çağrı Bildirisi'nde*, işçi sınıfının ekonomik çıkarlarıyla ilgili taleplerinin ötesinde bir dizi talep de dile getirilmiş; "Sosyal Hukuk Devleti olmanın gereklilikleri" ve "Hukukun Üstünlüğü" taleplerinin altı çizilerek, "üretimden gelen gücün 1 günlük süreyle kullanılması" ihtar olarak bildirilmiştir (Türk-İş, 2002a: 362). Bu bildiriye Zonguldak grevine hiç değinilmemiş, bildiri,

¹⁷ Genel Maden-İş, Türkiye Maden-İş, Ağaç-İş, Selüloz-İş, Petrol-İş, Hava-İş, Basın-İş ve Deri-İş, 1990 yılı itibarıyla Türk-İş yönetimine karşı ayrı liste çıkarmaya başlayan sendikalardır (Karakaş, 1992: 21).

¹⁸ Grevin 3. gününde, işçilerin attığı sloganlar arasında 'Çankaya İstifa', 'Özal İstifa', 'Vur vur inlesin, Çankaya dinlesin' sloganları bulunmaktadır (Karakaş, 1992: 40).

¹⁹ Karakaş'ın (1992: 47) altını çizdiği şu nokta önemlidir: "Bu eylem Türk-İş yönetimi için 'çok ileri' bir eylemdi ve adı ne olursa olsun 'genel grev' anlamına geliyordu. Karar alınmasına alınmıştı, ama yönetim eylemin daha farklı da yapılabileceğini düşünüyordu."

Türk-İş'in daha önce açıklamış olduğu bildirilerin ruhuna uygun bir şekilde daha önceki taleplerin bir kez daha yinelendiği bir metin olmuştur.

Genel Maden-İş sendikası liderlik düzeyinde bu gücü merkezileştirmeyi ve hareketin belli sınırlar içinde ilerletilmesini amaçlamıştır. Ancak, sendikal mücadele bir bütün olarak değerlendirildiğinde, eylem belli sınırlar içinde merkezileştirilebilmiş olmasına rağmen; sendikal mücadele, bu kitlesel hareket üzerinden kendisini merkezi bir noktada inşa etmeyi başaramamıştır. Bu anlamda, 3 Ocak eylem kararı, Türk-İş yönetimi tarafından sendikal mücadeleyi merkezileştirecek bir karar olarak değil, ancak başından beri mesafeli durduğu hareketin kitleselliği karşısında atılması gereken, mecburi bir adım olarak ortaya çıkmıştır.

Türk-İş'in, "başarılı" olarak addettiği 3 Ocak eylemini²⁰, bir yandan 4 Ocak itibariyle ortaya çıkan Zonguldak Yürüyüşünün "ertelenmesi" talebi için kullandığı, diğer taraftan da hükümetle "uzlaşma" temennisine zemin oluşturacağını düşündüğü ileri sürülebilir. Hareketin kitleselliği üzerinden yeni bir sendikal strateji belirlemek yerine, Türk-İş yönetimi *ihbar sendikacılığında* ısrar etmiştir. 3 Ocak eylemini takip eden Zonguldak yürüyüşü, aktörlerin tavrının daha net belirlenmesinde etkili olmuştur. Genel Maden-İş liderliğinde merkezleştirilen hareket, Zonguldak Yürüyüşünün taşıyıcısı konumuna gelmiştir²¹. Genel Maden-İş'in, siyasi iktidar ve diğer sendikal aktörler karşısındaki bu taşıyıcı pozisyonu, Zonguldak Yürüyüşünü güçlendirmekten ziyade, taşıdığı çelişkiler itibariyle zayıflatmıştır²². Bunun en

²⁰Türk-İş'in, 30 Ocak 1991 tarihinde yapmış olduğu Başkanlar Kurulu Açıklamasında şu ifadeler yer verilmiştir: "Türk-İş Başkanlar Kurulu, ülke sorunlarını çözmeyen ve çalışma barışını giderek tehlikeye sokan hükümete ihbar amacıyla 3 Ocak tarihinde ülke çapında uygulanan, üretimden gelen gücün kullanılması eyleminin başarıya ulaştığı kanısında birleşmiştir. Ancak, hükümet bu ve benzeri eylemlerden beklenen mesajı alamamış ve sorunlara sıcak bakacak yerde, antidemokratik yasaklamaları genişletme yoluna gitmiştir." (Türk-İş, 2002a: 536).

²¹ 3 Ocak eylemini takiben, Genel Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Şemsi Denizler ve maden işçilerinin kararıyla, 4 Ocak'ta Ankara'ya yürüyüş eylemi başlatılmıştır. Hareket kısa zamanda, kitleselleşmiş ve sayıları 100 kişiyi bulan eylemciler yürüyüşe geçmişlerdir. Sürecin başında Zonguldak mücadelesine destek veren DYP, yürüyüşe destek vermemiş; Türk-İş yöneticileri yürüyüşe katılmamışlardır. Yürüyüşe katılanlar ve destek verenler SHP, HEP ve SBP milletvekilleri olmuştur (Karakaş, 1992: 70-2).

²² Yürüyüş olağan bir sendikal eylemin ötesinde, politik bir kimlik kazanmış ve çeşitli kesimlerin katılımıyla toplumsal bir harekete dönüşmüşken, Yükselen'in (1998:552) belirttiği iki hususun altı çizilmelidir: Birincisi, sürecin başından beri aktif olan kadınların, sendikanın Mengen'de kadınların geri dönmelerini istemesi ve bunun tepkiyle karşılanmasıdır. İkincisi ise, Şemsi Denizler'in hükümet ve işçiler arasındaki rolü göz önüne alındığında, işçilerin sendika tarafından "çatışma ortamı yaratmamak adına" alınan kararlarla mutabık olmadığı görülmektedir (Özen, 1998:556-557; Çiladır, 1998:563).

önemli sonuçlarından ikisinin, Genel Maden-İş'in bir süre sonra siyasi iktidarla, ücretler konusunda pazarlık eder hale gelmiş olması ve en nihayetinde ANAP hükümetinin baskın olduğu şartlarda toplu iş sözleşmesinin imzalanması olduğu söylenebilir.

90'dan 2000'lere: Eşdeğerlikler, Ortak Talepler ve Hegemonyanın Sınırları

1994 Krizi, 5 Nisan Kararları, Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu

1994 iktisadi krizi ve 5 Nisan kararlarından öncesini ve sonrasını kapsayan süreç içinde, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK tarafından 1993 yılının Ekim ve Kasım aylarında ilkeleri ve amaçları oluşturulmaya başlanan Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu, prensip olarak “gönüllü bir birliktelik” olarak tanımlanmış ve Platformun “bir örgütlenme modeli” olmadığı vurgulanmıştır (Karababa, 2000: 197). Esas olarak, “özelleştirme, taşeronlaştırma ve işten çıkarmalara” karşı oluşturulan platform, temsil ettiği toplumsal kesimi vurgulamak adına “Çalışanların Ortak Sesi” olma ifadesini öne çıkarmış ve “insanların özgürce kimliklerini ifade ettikleri barışçıl, sivil çözümlerle var olan sorunların ortadan kaldırılacağına” inanılan bir görüş belirten bir bildiri yayımlanmıştır (Koç, 2000: 276-277). Platform, çalışma yaşamını doğrudan ilgilendiren talepleri merkeze koymuştur. Hak ve özgürlükler alanını kapsayan hukuki ve siyasi alanın demokratikleşmesi gibi alternatif talepler zinciri oluşturmamıştır²³.

DYP-SHP/CHP koalisyonu tarafından açıklanan 5 Nisan istikrar paketi karşısında sosyal, ekonomik ve sendikal talepler belirgin hale gelmiş ve istikrar paketi Türk-İş tarafından reddedilmiştir. 1 Mayıs 1994 bildirisinde, platform Türkiye gündemini “işsizlik, enflasyon ve terör” olarak belirlerken, koalisyon hükümetini “IMF ve Dünya Bankasının talimatlarını” uygulamakla eleştirmiştir (Türk-İş 2002b: 137-139). Platform, belirlenen gündeme ilişkin 20 Temmuz 1994 eylemini gerçekleştirmiş ve toplumun çeşitli kesimlerini “demokratikleşme” adına ve “işsizlik, özelleştirme, taşeronlaştırma” gibi sorunların karşısında durmak için “bir günlük ihtar eylemine” davet etmiştir (Türk-İş, 2002b: 165). Türk-İş, Hak-İş ve DİSK, 5 Nisan kararlarının sonuçları açısından, KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla devletin küçülmesi, zamlar yoluyla toplum üzerindeki ekonomik baskının artması

²³ Bu noktaya örnek oluşturacak bir açıklamanın DİSK'in (1996: 59) Platformun sadece “teпки” ortaya koyan bir yapı olmanın ötesine geçmesi gerektiği değerlendirmesinde görebiliriz: “Platformun yalnızca bir teпки örgütlenmesinden çıkarılarak çalışanların yaşama müdahalesinde öneri getiren bir çalışmayı da gündemine alması konfederasyonumuz açısından da önemle durulan bir konudur.”

ve kayıt dışı ekonominin yükselmesi gibi başlıklar üzerinde mutabık olmuştur (Hak-İş, 1995; Türk-İş, 1996; DİSK, 1994). 5 Nisan Kararları Türk-İş tarafından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiş ve kararların kaynağı "IMF ve Dünya Bankası" olarak tespit edilmiştir. 12 Eylül'le birlikte başlayan ve devam eden sürecin iktisadi bir çıktısı olarak değerlendirilen 5 Nisan Kararları, Türk-İş tarafından 24 Ocak Kararlarından daha "ağır" olarak nitelendirilmiştir (Türk-İş, 1996: 13-6).

Bununla birlikte platformu oluşturan sendikal kimlikler açısından farklılıkların belirgin hale geldiği konular, "laiklik", "terör" ve "özelleştirme" başlıkları kapsamında ortaya çıkmıştır. Hak-İş'in özelleştirme konusundaki tavır değişikliği platformdan ayrılmasına ve askıya alınan farklılıkların antagonistik ögeler olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hak-İş başkanı Necati Çelik'in, "Hak-İş Konfederasyonu prensip olarak özelleştirmeye karşı değildir" açıklaması paralelinde, Hak-İş, KİT'lerin "ideolojik" olarak devlet tarafından "zarar ettirildiği" tespitini yapmıştır (Çelik,1995: 25-6). Hak-İş'in özelleştirme konusundaki tavrının koşullara göre değişebileceği sinyali veren bu açıklama sonrasında Demokrasi Platformu içinde Hak-İş'i tartışmalı bir duruma getirecek olan Et ve Balık Kurumu'nun özelleştirilmesi süreci yaşanmıştır²⁴. Hak-İş'in 8. Genel Kurulu'na sunulan Çalışma Raporu'nda, Hak-İş'in Et ve Balık Kurumu'na talip olması, platform içinde "yağmadan pay almak" olarak nitelendirilmiştir (Koç, 2000: 298). Bunun üzerine, Hak-İş'in platformdan ayrılışı gündeme gelmiş; Hak-İş ise 9 Şubat 1995'te yayımladığı bildiriye, platformu "Marksist düşünce merkezli bir birliktelik haline gelmekle" ve Türkiye'nin temel sorunları karşısında "bildiri yayınlamaktan öte bir etkinliği görülmeyen" bir yapı olarak eleştirmiş ve platformdan ayrıldığını belirtmiştir (Koç, 2000:300).

Demokrasi Platformu içinde gerçekleşen bu kopuş iki önemli tespiti beraberinde getirmektedir. İlk olarak, 1991 erken seçimlerinden önce, serbest piyasa ekonomisine karşı alternatif bir siyaset ve ekonomi programı öneren ve bunu söylemsel bir tip olarak kullanan Hak-İş'in, serbest piyasa ekonomisinin en önemli bileşenlerinden biri olan özelleştirme konusunda görüş değiştirmiş olmasıdır. Dolayısıyla Hak-İş'in, İslami öğelere referans veren ve sisteme alternatif arayan ilkelerin savunuculuğunu içeren bir söylemsel düzene, serbest piyasa ekonomisinin bileşenlerini ve bu ekonomin savunuculuğunu içeren söylem tiplerini ve öğelerini de eklemeye başladığını belirtebiliriz.

İkincisi, gün yüzüne çıkan bu farklılıklar, daha fazla ayrışmaya yol açacak bir sürecin zeminini oluşturmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren, konfederasyonlar tarafından kendiliğinden gelişen işçi hareketinin yaratmış olduğu ivmeyi

²⁴ DİSK'in (1996: 59) Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporunda bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Yeni bir yapılanma ile önünü açmaya çalışan Demokrasi Platformu özelleştirme tartışmalarıyla ilk büyük krizi yaşadı. Demokrasi Platformunu oluşturan örgütlerin bütünü karşısında farklı bir görüşü savunan Hak-İş, birlikteliğin dışına düştü."

taşıyabilecek nitelikte bir eşdeğerlik zinciri kurulamamıştır. Bu anlamda, etkili bir mücadele stratejisi belirlenememiş ve 1980'den itibaren gelişen ve yukarıda belirttiğimiz sendika ve siyaset ilişkileri içinde, kendi sendikal kimliklerine ve bu kimliklerin belirlemiş olduğu nesnel sınırlara geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla, 5 Nisan kararları karşısında yürütülen sendikal mücadelenin, 80'li yılların ikinci yarısından sonra ANAP hükümetine karşı yürütülen mücadeleden ayrıştığını ve hegemonik kapasite anlamında farklılık gösterdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, Türk-İş'in sendikal pratiğinde ve bu pratiğin söylemsel düzeninde belirgin hale gelen ihtar sendikacılığı, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren de etkili bir şekilde kullanılmıştır. Türk-İş önce CHP'ye mesaj göndermeyi tercih etmiştir. 1995 yılında, "CHP'lilere Mektup" başlığı altında kaleme alınan metnin sonunda Türk-İş (2002b: 300-2), CHP'ye "hükümetten ayrılın, suça ve ayıba ortak olmayın" çağrısı yapmıştır. Türk-İş'in bu çağrısında, SHP ve CHP hakkında olumlu ve destekleyici ifadelere yer verilmiştir: "Anti-emperyalist", "demokratik" ve "emek ağırlıklı bir parti" olarak konumlandırılan CHP ve SHP'nin karşısına DYP, uluslararası ve tekeli yerli sermaye ve IMF yerleştirilmiştir. Türk-İş'in sendikal tavır olarak CHP'ye yüzünü döndüğü açık olmakla birlikte, "demokratik talepler" bağlamında CHP nazarında bir beklentiye girdiğinin de altı çizilmelidir. DYP-SHP/CHP koalisyon hükümetinden ayrılan CHP, daha sonra DYP ile hükümet olmuştur ve Türk-İş'in bu beklentisine karşılık gelen bir siyasi denklem ortaya çıkmamıştır.

Bu anlamda, 1980'li yıllarda ANAP'a oy yok diyen Türk-İş, 1990'lı yılların ikinci yarısında da DYP ve CHP'ye oy yok söylemleriyle ortaya çıkmıştır. Türk-İş 20 Aralık 1995 tarihinde Başkanlar Kurulu açıklamasında şu ifadelere yer vermiştir: "Halkımıza verdiği sözleri 4 yıllık koalisyon hükümetleri döneminde yerine getirmeyen ve özellikle 5 Nisan İstikrar Programı ile işçi sınıfımızın ve tüm çalışanlar için yeni ve ciddi sıkıntılar yaratan DYP ve CHP'ye oy verilmemelidir" (Türk-İş, 2002b: 370). Bu süreçte, Hak-İş'in siyasi eğiliminin de 24 Aralık 1995 seçimlerinden önce, Genel Kurul kararıyla netleştiğinin altı çizilmelidir. Bu doğrultuda, Hak-İş, "konfederasyonumuzun bünyesinde görev yapan yöneticilerimizden milletvekilliğine aday olanların TBMM'ye girebilmelerini temin için desteklenmelerine" şeklinde karar almıştır (Hak-İş, 1996a:45). Seçimlerden sonra Refah Partisi hükümeti kurma görevini üstlendiğinde, Refah Partisi listesinden aday olan Hak-İş Genel Başkanı Necati Çelik milletvekili seçilmiş, daha sonra da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak kabinde görev almıştır. Hak-İş tarafından memnuniyetle karşılanan bu durum, "hak alma mücadelesi için" önemli bir kazanç olarak tespit edilmiştir (Hak-İş, 1996b:7).

Platform düzeyinde etkili olmayan veya etkili olunamayacağı sonucuna varan DİSK (1996: 62) ise, *Başkanlar Kurulu* kararıyla "...açıkça bir parti ismi belirtmeden,

programı ve eylemiyle demokrasi, emek ve barışın yanında olan sol partilere ve sol adaylara destek verecektir” açıklamasını yapmıştır. DİSK’in bu süreçte hâlâ eski gücünü toplayabilmek için örgütlenme modeli arayışı içinde olduğunun altı çizilebilir. DİSK özelleştirme, kayıt dışı ekonomi gibi önemli başlıklarda kurumsal olarak somut demokratik çözümler önermiştir²⁵. Dönemin siyasi atmosferi içinde, 1991 yılında yapmış olduğu açıklamaya paralel olarak, DİSK yüzünü “sol partiler/sol adaylar” olarak kategorize ettiği cenaha döneceğini belirtmiştir. Demokrasi Platformu böylelikle talepler zinciri dahi oluşturamadan ve işçileri ortak bir zeminde temsil etme iradesini ortaya koyamadan, seçim ve siyasi partiler yarışına eklenmiştir. Bu sürecin düğüm noktası olarak tanımlanabilecek “demokratikleşme” ve “çalışanların ortak sesi” söylemleri, konfederasyonların çalışma hayatının ana sorunlarını tartışmak ve sendikal temsili daha etkili kılabilmek adına siyasi iktidarlar üzerinde bir güç oluşturamamıştır. Bununla birlikte, konfederasyonların sendikal mücadelede ortaklaşma, başka bir ifadeyle ortak taleplerin temsil edilebileceği bir hegemonik hat oluşturma ihtiyacının tekrar belirgin hale geldiği bir süreç olarak konfederasyonların sendikal kimliklerini etkilemiştir.

28 Şubat’a Doğru İşçi Konfederasyonları

24 Aralık 1995 seçimlerini takip eden sürecin sonunda, Refah Partisi ve DYP’nin oluşturduğu koalisyon hükümeti 1996 yılının Haziran ayında göreve gelmiştir. Refahyol Hükümetinin iktidarı üstlendiği dönemde Türkiye’nin gündemindeki insan hakları ihlalleri, faili meçhul cinayetler gibi konular konfederasyonların söylemlerine yansımıştır. Bu süreçte ortaya çıkan ve “Beşli Girişim” olarak adlandırılan platform işveren ve işçi konfederasyonlarının aynı safta yer aldıkları, sendikacılık tarihinde farklı bir eşdeğerlik zinciri olarak ortaya çıkmıştır.

Seçimleri takip eden süreçte üç konfederasyonu ortaklaştıran bir söylemden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Türk-İş ve DİSK’in söylemsel düzenleri içinde, özellikle hükümet karşıtlığı söz konusu olduğunda ortaklaşılacak söylemsel tipler olduğunu belirtmeliyiz. Hak-İş ise bu süreçte farklı bir ekleme stratejisi kullanarak söylemsel olarak bu iki konfederasyondan ayrılmıştır. DİSK (1996:63), 1996 Ocak’ta yayımladığı *Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporunda*, seçimlere ilişkin genel bir değerlendirme sunmuştur. Bu değerlendirmede genel olarak seçimin “baskın bir seçim olduğu” ve “Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu sorunlara

²⁵Örneğin, DİSK (1996: 69) bu süreçte, küreselleşmenin üç özelliğini; “özelleştirme”, “deregülasyon (kürsüzleştirme)” ve “mali serbestleştirme” olarak tespit etmiş ve “sosyal devletin” küçülmesine yol açan sürecin nedenlerini açıklamıştır. Bu değerlendirmede, “devletin tahakkümcü rolü” “uluslararası yeni iş bölümü” dikkate getirilerek açıklanmış ve “sendikal hareketin”, “iktidar ve muhalefet arasında gidip gelen çizgiye” sıkışmış olmasından kaynaklanan itibar kaybına dikkat çekilmiştir.

çözüm getirebilecek bir sonuç doğurmadığı” belirtilmiştir. Seçimlerin genel bir “temsil” sorunu yarattığının altını çizen DİSK (1996:64), “halkın ezici bir çoğunluğunun Refah Partisi’ne ve onun ideolojisine karşı” olduğunu belirtip, “sol siyasal örgütlenmenin” gerekliliğinin altı çizilmiştir. DİSK’in metinlerindeki dile ve ifadelere bakıldığında bu süreç ve sonrasında tutarlı bir söylemsel düzen kullanıldığı görülmektedir. 1997 Eylül’ünde gerçekleştirdikleri 10. Genel Kurul toplantısında, DİSK (1997) almış olduğu 7. kararla “siyasal İslam”ı, “devlet içinde kadrolaşmaya yol açan”, “Türkiye’deki demokratik ve laik gelişim çizgisinin yerine irticayı ikame eden”, “emekçilerin kazanılmış haklarını ve sendikaları ortadan kaldıran” bir yapı olarak tanımlanmış ve bu yapıya karşı “iş birliğinde” bulunacaklarının altını çizmiştir. 7. kararda ve diğer kararlarda altı çizilen tüm bu hususlar daha sonra Beşli Girişimde birer söylemsel düğüm noktası haline dönüşmüştür.

1996 yılının Aralık ayında Türk-İş (2002b: 427-9) ise Başkanlar Kurulu Açıklamasında, “üniter devlet yapısının korunmasından” yana tavır alınmasını ve “laik ve sosyal hukuk devletine bağlılık” bildirilmesini ifade etmiş, “devletin ve halkın bir tehdit” altında olduğu ve “kaos” ortamının ortaya çıktığı/çıkarıldığına dair görüş bildirmiştir. Refahyol Hükümeti, “özelleştirmeyi hızlandırdığı”; “demokratikleşme ve çalışma mevzuatının ILO sözleşmeleriyle uyumlu hale getirilmesine dönük hiçbir tasarıyı Meclise sunmadığı”; “Refah Partisi’nin ve bağlantılı kuruluşların bazı yetkilileri, işçilerin Türk-İş’e bağlı sendikalardan ayrılmaları ve Hak-İş’e geçmeleri için aktif bir biçimde çalışmakta ve baskı uygulamakta” olduğu belirtilerek eleştirilmiştir. Türk-İş’in bu eleştirel ifadeleri daha sonra, bu döneme şekil veren sendika siyaset ilişkilerine karşı kullanılacak söylemlere eklenen ögeler olarak kullanılmıştır. Türk-İş’in rahatsız olduğu ve sendikal muhalefetinin temelini oluşturacak “tehdit” algısı, “laiklik” ve “hukuk devleti” gibi söylemsel ögelerin eklenmesiyle belirgin hale gelmiş ve bu yüzer gezer ögeler, dönemin sosyal olayları ve pratikleri üzerinden kapsamlı olarak ele alınmadan, yani sebep sonuç ilişkisine dayanan analizler yürütülmeden, konfederasyonun tüm metinlerinde tartışılmadan kabul edilmiş söylemsel tipler ve sosyal pratikler olarak ortaya çıkmıştır.

Türk-İş tarafından “tehdit” ögesi üzerinden inşa edilen bu süreç²⁶, 1997 yılının başına doğru olgunlaşmış ve “Türkiye’ye Sahip Çık” çağrısı ve söylemi üzerinden bir mücadele rotası belirlenmiştir. Türk-İş’in bu çağrı üzerinden başlattığı

²⁶ Türk-İş’in (2002b: 432) 21 Aralık 1996 tarihinde yapmış olduğu çağrıda ortaya çıkan ve bu “tehdit” vurgusunun içeriğini oluşturan genel hatların altı şu şekilde çizilebilir: “uluslararası sermaye ve IMF”nin, Türkiye ekonomisinin bağımsızlığına oluşturduğu tehdit; “Türkiye’yi siyasi görüş, etnik köken ve mezhep farklılıklarıyla” bölmek isteyenlerin oluşturduğu tehdit; “çeteler ve aşiretlerin” Devleti ele geçirmesi ve hukuk devletini ortadan kaldırmak için oluşturdukları tehdit ve son olarak da; “Türkiye’yi İran’a ve Suudi Arabistan’a çevirmek isteyenlerin”, “demokrasi ve laikliğe” karşı oluşturdukları tehdit .

eylem süreci, 90'lı yılların krizli yapısının üretmiş olduğu siyasi ve toplumsal antagonizmaları, “üniter yapı, demokratik ve laik sosyal hukuk devleti” gibi yüzergezer gösterenler üzerinden oluşturulmuş sendikal söylemlere indirgeyerek, kitlesel bir tepki yaratmayı amaçlamıştır. Türk-İş'in takip eden süreçte bu eylemlerin karşısında, hedef tahtasına Refahiyol Hükümetini koyduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır²⁷. Bu süreçte Türk-İş'in, “öncü olma” iddiası ve “işçi sınıfını” 1990'lı yılların krizli siyasetine karşı reformist bir güç olarak görmesi, sendikacılık ve siyaset ilişkisinin ötesinde, konfederasyonun sendikal kimliğinin belirsizleştiği bir antagonistik ilişkiyi ve dönemi de işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, Türk-İş bu süreçte bir siyasi parti gibi davranarak, “siyaset boşluğu” olarak analiz ettiği bu alanı doldurmayı amaçlamıştır.

Bu süreç içinde gösterilmek istenen tepki, Türk-İş tarafından 5 Ocak 1997 tarihinde “Türkiye'ye Sahip Çık” mitingi çağrısıyla şekillendirilmiştir. Kitlesel bir eylem çağrısı bağlamında dile getirilen sorunlar ve talepler, daha önce ANAP hükümeti ve DYP-SHP/CHP koalisyon hükümeti karşısında dile getirilen taleplerden belli başlıklar altında farklılık göstermektedir. Bu farklılık alanlarının esas olarak Refahiyol Hükümetine karşıtlıktan ortaya çıktığının altı çizilmelidir. Bu anlamda, miting çağrısı²⁸, “demokratikleşme”, “laiklik”, “sosyal hukuk devleti” ve “üniter yapı” savunmasına bürünmüş ve genel olarak “Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmaya dönük saldırılara” karşı bir söylem ve eylem olarak bina edilmiştir (Türk-İş, 2002b: 452-3).

5 Ocak eylemi ve konfederasyonlar arasındaki mücadele birliği düşünüldüğünde, Türk-İş tarafından Hak-İş'e yapılan davetin önemli olduğu vurgulanmalıdır. Türk-İş'in eylem için belirlemiş olduğu “amaç ve kurallar”; “çok seslilik, demokratik katkı ve oluşum” bakımından yetersiz görülmüş ve “ortak

²⁷ Türk-İş'in (2002b: 442, 444) 21 Aralık 1996 tarihinde temsilciler toplantısı sonuç bildirgesinde belirttiği üzere: “Refahiyol Hükümeti, uyguladığı politikalarla, çalışanlara, halkımıza ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ana özellikleri olan insan haklarına, demokrasiye, laikliğe, sosyal hukuk devletine ve emperyalizme karşı ilk başarılı kurtuluş savaşının önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün temsil ettiği çağdaş uygarlık anlayışına ısrarla düşmanca bir tutum ve davranış içindedir... Refahiyol Hükümeti, IMF'nin, yerli ve yabancı rantiyelerin, Arap mali sermayesinin çıkarlarını savunan bir çizgi izlemektedir... Ülkemizin bu içine sürüklendiği büyük bunalımdan çıkışta, tüm halkımızın ve ülkemizin umudu, işçi sınıfıdır, TÜRK-İŞ'tir... Ülkemizde bugün bir siyaset boşluğu yaşanmaktadır. Bu boşluğu, halkımızın öncüsü ve umudu TÜRK-İŞ doldurmalıdır; başta işçi sınıfımız olmak üzere tüm çalışanlar doldurmalıdır... TÜRK-İŞ, halkımızın nüfusunun yüzde 95'ini oluşturan işçilerin, memurların, emeklilerin, işsizlerin, küçük esnaf ve sanatkarların ve köylülüğün çıkarlarını koruyacak ve Türkiye'ye sahip çıkacak bir siyasal partinin oluşturulması çalışmalarına ağırlık ve hız vermelidir.”

²⁸ İki temel metinde sorunlara ve taleplere yer verilmiştir: “Türkiye'ye Sahip Çık” Mitingine Çağrı ve “Türkiye'ye Sahip Çık” Mitingi İçin Halka Çağrı (Türk-İş, 2002b:452-455).

ilkelere” dayanmadığı için eyleme katılımın Hak-İş tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir (Hak-İş, 1997a: 6). Esasen bu noktada, Hak-İş tarafından, Türk-İş’in bir kurumsal özgüven ya da öz-belirlenim olarak biçtiği “öncü” rolüne karşı bir reddiye geliştirilmiştir. Hak-İş’in, Türk-İş’in “öncü” olma iddiasına karşı geliştirdiği tepki daha önce de belirttiğimiz gibi sendikal rekabete tekabül eden tarihsel bir arka plana oturmaktadır. Bu anlamda ilk olarak bu tarihsel arka planın hâlâ canlı olduğunun altını çizmeliyiz. İkinci olarak da bahsi geçen “ortak ilkeler”, mesleki çıkarlar söz konusu olduğunda çalışıyor olsa bile, daha geniş sosyal ve siyasi talepler söz konusu olduğunda Hak-İş’in farklı bir söylemsel düzen kabul ettiğini ve bu antagonistik sınırın Hak-İş’in sendikal kimliği için hala belirleyici olduğunun altını çizmeliyiz.

Buradan hareketle Türk-İş ve Hak-İş’in eylem birlikteliğinin gerçekleşmemiş olmasının yegâne sebebi “ortak ilkeler” belirleme meselesi değildir. Bu uzlaşmazlığı bir ortak ilkeler sorunu olarak görmek indirgemeci bir tahlil olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çalışmada ele aldığımız tarihsel süreç içinde, konfederasyonlar arasındaki ilişkinin kurulmasında gerekli olan ortak ilkeler, her defasında konfederasyonların ‘farklarını’ içeren kurumsal kimliklerinin gerisinde kalmıştır. Bu açıdan düşünecek olursak, Türk-İş’in söylemsel düzeninde “tehdit”lerle dolu resmettiği Türkiye tablosu karşısında, Hak-İş’in söylemsel düzeninde Türkiye’deki durum “yapay gündem” olarak değerlendirilmiştir²⁹.

Türk-İş tarafından söylemde merkeze alınan iki temel ifade, “üniter yapı” ve “laiklik” öğeleri olarak ortaya çıkarken, Hak-İş (1997a:7) meseleleri “ulus-devlet zihniyetinin dayatmacı mantığının” dışında değerlendirmek ve “din birliği ilkesi olan halkın inancının/İslamın ve değerlerinin” ülke sorunlarına yapacağı katkının önünün açılması gerektiğinin altını çizmiştir. Diğer taraftan, Hak-İş’in “yapay gündem” üzerinden tanımladığı “yapay gerilimi” de “laiklik” tartışması üzerinden açıkladığı belirtilmelidir³⁰. Bu tartışmaların bağlamını oluşturan ve Türkiye tarihine

²⁹ Hak-İş’in (1997a: 4) *Gerginlik Turmandırılıyor* başlığıyla yapmış olduğu açıklamada; “Hak-İş her fırsatta iktidara bir işçi konfederasyonunun, bir sivil toplum örgütünün olması gerektiği kadar uzakta durmakta, özelde çalışma hayatını ve işçileri, genelde ise tüm Türkiye’yi kapsayan konularda hükümete destek vermektedir. Refahiyol hükümetinin ekonomi politikaları, ücret politikası, terör politikası, eğitim politikası bir kenara bırakılmış, yapay gündem ve hayali düşmanlarla Don Kişot misali kavgaya tutunulmuştur. Böyle bir ortamda hükümetin somut icraatları da göz ardı edilmiş ne destek verilmiş ne de eleştirilmiş, önüne geçilmiştir.”

³⁰ Hak-İş’in (1997a: 9) *İç Brakan Olaylar* başlığı altında ele aldığı metinde şu ifadeler yer verilmiştir: “Refah Partisi’nin bundan bir sene önce, 24 Aralık seçimlerinde aldığı yüksek oy oranı Türkiye’de laiklik tartışmalarına da ivme kazandırdı. Alaturka laiklik anlayışı Türkiye’deki küçük ve mutlu bir azınlık tarafından yine bir baskı ve hayali düşman ve gerilim yaratma aracı olarak su yüzüne çıktı. Refah Partisi’nin bu kadar yükselmesiyle çıkarları zedelenecek olan bir kesim ve çarpık bir anlayışın ürünü fikir yapılarına sahip, halkından ve halkının değerlerinden, inançlarından, ilkelerinden kopuk bir kitle ‘Şeriat

28 Şubat olarak geçecek süreç içinde Hak-İş'in, Türk-İş ve DİSK'ten farklı olarak, Refahiyol Hükümetini hedef alan değil, Refahiyol Hükümetine yapılanları hedef alan bir değerlendirme yaptığını ve bu yönde söylemler geliştirdiğini görüyoruz. Bu açıdan bakıldığında, yapay gerilim olarak adlandırılan sürecin failleri, Hak-İş (1997a: 13) tarafından “rant çevreleri, çıkar çevreleri, halkın uyanmasını ve gerçekleri öğrenmesini istemeyen kesimler” olarak belirlenmiştir.

Hak-İş (1997a: 13) tarafından bir kampın tarafı olarak belirlenen yukarıda bahsi geçen çevreler, Refahiyol Hükümetine “karşı çıkanlar ve (hükümetin)kurulmaması için çaba” gösterenler olarak görülmüş ve bu çevrelerin “bu çabadan” daha fazlasını “hükümeti yıkmak” ve “kaos yaratmak” için kullandığı belirtilmiştir. Hak-İş (1997a), gelişen sürece “darbe” karşıtlığı üzerinden tepki koymuş ve askerinin siyasete müdahalesini bir “demokrasi” sorunu olarak değerlendirmiştir. Türk-İş'in siyaset boşluğu olarak gördüğü bu süreci, Hak-İş siyasi alana yapılan bir müdahale olarak tespit etmiştir. Bu müdahale kapsamında Hak-İş'in dolaylı bir dille işaret ettiği bu “çevreler” içinde Türk-İş ve DİSK'in de olduğunun altı çizilmelidir. Bu süreçte konfederasyonlar, işçi sınıfının temsilcileri olarak işçi sınıfının tarihsel çıkarlarıyla, Türkiye demokrasisinin tarihsel çelişkilerini eklemleyebilecek üçüncü bir yol, ortak talepleri içeren bir eşdeğerlik zinciri veya ortak bir program oluşturma yetisini gösterememişler ancak krizlerle şekillenen siyasal alanın ve siyasi kamplaşmaların etkisi altında, bölünmüş bir sendikal hareketin kurucu özneleri olmuşlardır.

Büyüyen İnisiyatif: Beşli Girişim

Türk-İş ve Hak-İş'in başından beri farklı söylemlerle konumlandığı bu süreç, DİSK ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun (TESK) da hükümet karşıtı söylemlere katılmasıyla başka bir mecraaya taşınmıştır. Türkiye'de sivil toplum dinamiklerinin, gazetecilerin, yazarların, meslek odalarının ve siyasal parti temsilcilerinin demokratikleşme sorunu üzerinden oluşturdukları bu eşdeğerlik zinciri aynı söylemler etrafında toplanan bir girişime dönüşmüştür³¹. Bu girişim, Türkiye tarihine “Sivil İnisiyatif/Sivil Girişim/Beşli Girişim” olarak geçmiştir³².

Türk-İş Başkanı Bayram Meral, DİSK Başkanı Rıdvan Budak ve TESK Başkanı Derviş Günday'ın girişimiyle 31 Ocak 1997 tarihinde CHP, DSP ve

Geliyor! yaygaralarına hız verdi.”

³¹ Üçlü bir girişim olarak başlayıp beşli girişime dönülen bu süreci, Koç (2000:323) şu şekilde özetlemiştir: “1997 yılının ilk aylarında Türk-İş, DİSK ve TESK iş birliği başladı. Bu iş birliği daha sonra, TOBB ve TİSK'in de katılımıyla Beşli Girişime (Sivil İnisiyatif) dönüştü”.

³² Tartışmaların içeriğini ve farklı siyasi cephelerden gösterilen tepkileri de içeren bir metin olarak Yıldırım Koç'un (1999) *Türkiye'de Değişen Toplumsal-Siyasal Sıfılaşma ve Beşli Girişim* adlı makalesine bakılabilir.

ANAP, DYP ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret etmişler ve ziyaretin amacını kamuoyuna duyurmuşlardır. Bir "sivil girişim" olarak adlandırılan ve kamuoyu desteğini genişleterek büyütmeyi hedefleyen bu girişim, yaptığı çağrıda, Türk-İş'in 5 Ocak eylemlerinde ifade ettiği ve merkezi bir noktaya taşıdığı "demokratik ve laik sosyal hukuk devletini koruma" görevi adına "sorumluluk" dağılımı yapmıştır. Bu haliyle "sivil girişim" sadece girişimin adına değil, birçok aktör adına kapsayıcı ve kesinlik içeren bir ifade kullanmıştır³³.

Girişimin 14 Mart 1997 tarihinde yapmış olduğu açıklamasında, "amaçlarının" ne olduğu konusunda bir sınır hattı çizildiği görülmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, "hükümeti düşürmek", "muhalafet partisi olmak", "din düşmanlığı yapmak", "bazı partilerle birleşme veya bütünleşmek" gibi amaçlarının olmadığını altı çizilmiş; hareketin tek amacının "demokratikleşme" olduğu vurgulanmıştır. (Türk-İş, 2002b: 481). Aynı tarihte yapılan Ortak Basın Toplantısı metninde de "Atatürk Cumhuriyeti'nin geleceği ile oynandığını gördüğü için; laik ve demokratik Türkiye'nin ve parlamenter demokrasisinin, rejim konusundaki sıkıntılarının çözümüne katkıda bulunmak amacıyla", Türk-İş, DİSK ve TESK'in "ilk kez bir araya" geldiği vurgulanmıştır (Türk-İş, 2002b: 483). Bu metinde 18 madde altında "somut talep" olarak adlandırılan tavsiyelerde bulunulmuş ve "demokratikleşme" vurgusu öne çıkarılmıştır (Türk-İş, 2002b: 487).

Bu süreç Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) katılımıyla daha sonra "Beşli Girişim" olarak hatırlanacak bir ortaklığa, dönüşmüştür. 21 Mayıs 1997 tarihinde, Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK'in *Genel Başkanları Toplantısı Ortak Basın Açıklaması'nda* daha önce de altını çizdiğimiz "tehdit" algısı üzerinden hareket etmiş, "irtica"nın demokrasi için en büyük tehdit olduğunun altını çizmişlerdir. (Türk-İş, 2002b: 492). Benzer şekilde, Beşli Girişim'in 6 Haziran 1997 tarihinde açıklamış olduğu *Ortak Eylem Bildirisi'nde* "en büyük düşman" olarak "irtica ve bölücülük" işaret edilmiştir (Türk-İş, 2002b: 496).

Üçlü Girişimden Beşli Girişime kadar uzanan sürede, çoğunlukla başkanlık düzeyinde yapılan toplantılar ve sonuçları, temsil gücünün kapsayıcılığını gösteren bir dille kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak, bütün bir sivil toplum kapasitesi ve konfederasyonların temsil ettikleri sendikalar düşünüldüğünde birçok rahatsızlığın ortaya çıktığı, sivil toplumun tartışmaya açıldığı ve alternatif arayışların da gündeme geldiği bir süreç yaşandığının altı çizilmelidir³⁴. Bu noktada şunun altı çizilmelidir ki,

³³ *Kamuoyuna Çağrı* başlığı altında kaleme alınan metnin son kısmında, "Şahsi çıkar ve gelecek hesaplarının Türkiye'nin bugünü ve geleceğini tehlikeye sokmaya devam etmesi durumunda, başta sendikalarımız olmak üzere tüm demokratik kitle örgütleri ile ülkesine ve halkına karşı sorumluluk duyan politikacılarımız bu olaylar karşısında sessiz kalmayacak, üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirecektir" denilmiştir (Türk-İş, 1997: 3).

³⁴ Bu noktayı biraz daha açmak adına birkaç örnekten bahsetmek yerinde olacaktır.

Beşli Girişim, “irtica” karşıtlığı söylemi etrafında birleşip, Türkiye’nin “laik sosyal hukuk devleti ve üniter” yapısını savunmayı amaçlarken; Hak-İş’in de dâhil olduğu karşı cephe “darbe/darbe lobisi” söylemi üzerinden “irtica” söylemine itibar etmediklerini ifade etmiştir. Bu ikisinden ayrı olarak üçüncü kampı oluşturan sosyalistler ise genel olarak, “darbe” karşıtlığı üzerinden “özgürlük”, “demokratikleşme” ve “işçi hakları” ifadelerini öne çıkarmışlardır³⁵.

DİSK’e yönelik eleştirileri işaret eden bu kamp aslında DİSK’in durumuna daha detaylı bakmamızı da zorunlu kılmaktadır. DİSK’in (1997:49-52), 10. Genel Kurul çalışma raporunda, “irtica tehlikesinin” altı çizilmiş ve Refah Partisi “siyasal İslam’ı” egemen kılmak isteyen bir parti olarak hedefe konulmuştur. DİSK, 28 Şubat sürecine “darbe” karşıtlığı üzerinden yaklaşırken, bu süreci “darbe-şariat kıskacı” olarak tanımlamış ve Türkiye’nin bu kıskaktan çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak, DİSK’in (1997:178) genel tutumuna bakmak gerekirse, “Sivil İnisiyatifin” “hükümete çekil çağrısı” için etkinlik takvimi belirlediğini ve “alınan karar doğrultusunda hazırlıklarını tamamlayan DİSK, 6 Haziran’da İstanbul başta olmak üzere tüm bölge temsilcilerinin bulunduğu merkezlerde eylemlerini gerçekleştirdi” denilmiştir. DİSK (1997) bu sürecin sonunda, istifa çağrısının yerini bulduğunu ve Refahiyol hükümetinin istifa ettiğini belirtmiştir. Bu son tespiti, Türk-İş’in (2002b:497) Başkanlar Kurulu açış konuşmasında Bayram Meral de benzer

Örneğin, “Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB) ve Türk Tabipleri Birliği (TTB)” yayımladıkları bildiriyle, Türk-İş, DİSK ve TESK girişiminden farklı bir çizgi benimsediklerini şu sözlerle açıklamışlardır: “Bugün siyasal İslam’ın yükselişi gerekçe gösterilerek darbeye zemin hazırlanmakta, halkın siyasal İslam’ın yükselişinden duyduğu kaygı ile darbe meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır...” (Koç, 1999:159). Benzer şekilde, Türk-İş içindeki Sağlık-İş, Demiryol-İş, Dokgemi-İş, Toleyis, Şeker-İş, Koop-İş, Maden-İş, Teksif, BASS, ve Haber-İş sendikalarının yaptığı alternatif çağrıda, Beşli Girişimin ortak açıklamasına katılmadıklarını ve “demokrasi anlayışımız ve temsil ettiğimiz işçi hakları ile bağdaşır bulmadıklarını” açıklamışlardır (Koç, 1999: 167).

³⁵ Bu noktada bazı alternatif seslere ve arayışlara örnek vermek gerekirse: DİSK’e bağlı Limter-İş Sendikası Genel Başkanı Kazım Bakış’ın eleştirisi şu ifadeleri içermektedir: “Beşli çete deklarasyonunun karşısında sınıf bilinçli işçilerin, sendikaların sınıf tavrını ifade eden bir deklarasyon da bizlerin hazırlayıp emekçi kamuoyuna sunması gerekir” (Koç, 1999: 172). Benzer biçimde, Sağlık-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Başoğlu: “Bazı kimseler Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB ve TİSK’i de yanlarına çekerek, iddialarını yaymaya çalışıyor. Hükümeti yıkıp, yeni hükümet kurulmasını isteyenlere, özellikle Türk-İş ve DİSK’in katılmış olmasını hayretle karşıladım. Bazı eksikliklerine rağmen ülkemizde demokrasi işlemekte olup, kurtarıcıya ihtiyacı yoktur... Türk-İş’in, işçi yararına olan taleplerine yıllarca karşı çıkan TİSK, şimdi Türk-İş ve DİSK ile fikir birliği içinde davranıyor. İnanyorum ki, işçiler, haklarına karşı olanlarla iş birliği yapanları hiçbir şekilde affetmeyecekler.” (Koç, 1999: 165).

cümlelerle dile getirmiş ve Erbakan'ın başbakanlıktan istifası sürecinde Türk-İş'in "rolünün" öneminden bahsetmiştir. Yukarıda genel hatlarıyla çizdiğimiz bu süreçle ilgili nihai bir analiz yapmadan önce şunun altı da çizilmelidir: Hak-İş bu süreçte, karşı cephe olarak muhalefet etmiştir. Ancak işçi sınıfını kapsayan ya da bir sendikacılık hareketi olarak örgütlenen bir muhalefetten bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu süreçte Hak-İş, darbe karşıtlığı üzerinden muhalif olanlar kadar söylem, siyasi ilişkileri ölçüsünde de eylem üretmiştir. Girişimin "sivil inisiyatif" olma halinin kendisini sorgulayan bir dille, oluşturulan ortaklıklar ve kamplaşmalar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır³⁶. Hak-İş (1997c: 6), "sivil girişime" davet edilmediklerini ve bu girişimin dışında kalmaktan memnun olduklarını da belirtmiştir. Hak-İş (1999:129), 28 Şubat sürecinde yaşananları "post-modern darbe" olarak tanımasına rağmen, bu sürecin "kamplaşma" yaratan atmosferinde "siyasi partilerin" ve "demokrasiyi rafa kaldırmak" isteyenlerin destekçisi olmadığını altını çizmiştir. Genel olarak, "tarafsız" kaldığını iddia etmiştir.

Hak-İş'in yukarıda altını çizdiğimiz "tarafsızlık" vurgusunun da esasen politik bir tarafsızlık olduğu belirtilmelidir. Erken seçimden önce, Hak-İş Genel Başkan Salim Uslu (1997: 2), *Anlamsız Ama Zorunlu Bir Seçim* başlıklı yazısında, "Kamu sözleşmelerinin beklenenden daha çabuk sonuçlandığını", "memur ve emekli ücretlerinin, hoşnutsuzluk doğurmayacak şekilde yüksek tutulduğunu", "ekonomik göstergelerin ise kriz doğurmayacak" şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Bir anlamıyla, Refahyol Hükümetinin icraatlarının "başarısız" olmadığı bir ortamda gidilen seçimin "anlamsızlığına" ve fakat "zorunlu" olduğuna gönderme yaparak, bahsi geçen "tarafsızlık" durumunun politik bir tarafsızlık olduğunu göstermiştir.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş üzerinden bu sürece nihai bir sonuç eklemek gerekirse, temel olarak iki söylemin etkisinden bahsetmek gerekecektir. Bunlardan ilki, Türk-İş ve DİSK'in içinde bulunduğu girişim eliyle üretilen "irtica" karşıtlığı söylemidir. Bu söylem, Türkiye'nin etkilerini ağır bir biçimde yaşadığı iktisadi krizin, işçi sınıfı üzerinde yaratmış olduğu tahribatın üzerini örtmüş; tüm siyasi ve iktisadi krizin yaratmış olduğu antagonizmalar, emek-sermaye çelişkisi bağlamından

³⁶Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu'nun girişimle ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: "Şubat başında ve gazetelerde yer aldığına göre; bir korgeneral ve iki tümgeneralin de katıldığı bir toplantıda oluşturulan "Sivil İnisiyatif"te Türk-İş, DİSK, ADD, TTB, TEB, TMMOB ve TESK yer almış, başlangıçta iki sol partiyi, daha sonra iki merkez sağ partiyi birleştirmek için yola çıkıldığı deklare edilmişti. Ancak daha sonra TTB, TEB ve TMMOB sivil toplum örgütlerinin sol partileri birleştirmek ve gelecekte de partileşmek gibi bir işlevleri ve kararları bulunmadığından hareketin içinde olmadıklarını açıklamışlardır. Eski bir ihtilalcinin başkanlığını yaptığı ADD ile Türk-İş, DİSK ve TESK Genel Başkanları toplantılarını kurumları dışında ve özel mekanlarda sürdürmüşlerdir. Bu da hareketin kurumsal olmaktan ziyade bireysel olduğunu göstermektedir..." (Hak-İş, 1997b: 20).

koparılarak güncel siyasetin çelişkilerine mahkûm edilmiştir. Savran'ın (2004: 35) belirttiği gibi, 28 Şubat süreci “burjuvazinin iki kanadı arasındaki çatışmayı, Türkiye'nin Batı ile bütünleşmesini arzu eden laik-Batıcı kanat lehine çözmek üzere yapılmış bir askeri müdahaledir”. Bu resim içinde Türk-İş ve DİSK³⁷, işçilerin kazanımları lehine veya sendikal hareketin manevra alanının genişlemesi yönelik bir hegemonik pozisyon geliştirememiştir. Söylemler bir kez daha kriz siyasetinin doğal parçası gibi kurgulanmış ve sürdürülmüştür. Bu sürecin işçi sınıfı üzerindeki etkisi '99 ve 2001 iktisadi krizleriyle daha da belirgin hale gelmiş ve Türkiye siyasetine damgasını vurmuş siyasi partilerin tasfiyesiyle sonuçlanacak süreç başlamıştır.

İkinci önemli söylem, “darbe” söylemidir. Bu söylem, Hak-İş tarafından dönemin tüm unsurlarını birbirine ekleyen bir söylem olarak kullanılmış ve Türk-İş ve DİSK'in başkanlık düzeyinde desteklediği “sivil girişimin” bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Hak-İş tarafından demokratikleşme veya demokratik siyasetin savunulduğu bu süreç, Türkiye'de meydana gelen tüm darbelerin uzantısı olarak 28 Şubat'ı göstermiştir³⁸. Hak-İş bu süreçteki demokrasi ve darbe karşıtlığı söylemini, sendikal hakları ve işçi haklarını merkeze koyan üçüncü bir yolun inşasını kurmak için kullanamamıştır. Daha da fazlası, işçi haklarına ve taleplerine ilişkin öğeleri söylemine ekleyen ve bundan güç yaratan bir sendikal özneye de dönüşmemiştir.

³⁷ DİSK'in bu süreçte ve muhtemel bir seçimden önce tavrını net bir şekilde açıkladığını belirtmeliyiz. Sendikal hak ve özgürlüklerle ilgili taleplerin savunusu ve meclis üzerinde bir etki elde edilebilmesi için CHP üzerinden bir çalışmanın planlandığı belirtilmedi: “TBMM'nin etkilenmesi esas olarak milletvekillerinin ikna edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu amaçla gerek TBMM başkanlığı gerekse CHP üzerinden sürdürülecek olan bir çalışma gerçekleştirilecektir” (DİSK, 1998: 6-7). Ayrıca, ileride Emek Platformu içinde yer alacak DİSK'in, Refah Partisinin çözüldüğü bu süreçte, toplumsal bir muhalefet arayışı içinde siyasal yaklaşma eğilimini “sol güçlerin geniş birlikteliğinin sağlanması doğrultusunda” kullanacağını belirtmiştir (DİSK, 1998: 8). Bu anlamda 90'lı yılların sonuna doğru DİSK'in, mücadele tarihinin öznesi olarak değerlendirdiği işçi sınıfını, sosyal ve ekonomik değişkenler üzerinden ele almasına, küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni gelişmeler ışığında örgütlenme sorununa yapısal bir mesele olarak yaklaşmasına rağmen, güncel siyasetin gelişmeleri içinde destek verdiği ya da söylemlerini paylaştığı doğrudan “işçi sınıfının çıkarlarının” temsilini hedeflemeyen bir “sol siyaset” anlayışına teslim olduğunun ve bunun üzerinden önündeki süreci söylemsel olarak şekillendirdiğinin altı çizilmelidir.

³⁸ Bu noktada Hak-İş (1998:13-16) tarafından 28 Şubat 1998 tarihinde düzenlenen “Türkiye Nereye Gidiyor?” panelinde seçilen konuların içeriği ve analizleri önemlidir. Örneğin, Hak-İş Genel Eğitim Sekreteri Yusuf Engin tarafından yapılan konuşmada 28 Şubat, 1960 ve 1980 darbelerinin bir uzantısı olarak tanımlanırken, sürece dahil olan tüm sivil toplum kuruluşlarının ve taraf olan sermaye gruplarının ve medyanın “yapay bir gerilim ve kriz” oluşmasına yol açtıklarını belirtmiştir.

1999 ve 2001 Ekonomik Krizleri ve Emek Platformu

28 Şubat süreci Refahiyol Hükümeti'nin istifaya zorlanmasıyla tamamlanmıştır. 1997 yılının ikinci yarısında, ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP) tarafından oluşturulan, Mesut Yılmaz başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti görevi üstlenmiştir. Beşli Girişimin rolü de Yılmaz Hükümeti görevdeyken devam ettirdiği benzer içerikli açıklamaları takiben kendiliğinden sonlanmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi koşulların kötüye gitmesi sebebiyle, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK Genel Sekreterleri düzeyinde 22 Mayıs 1998 yılında bir açıklama yapılmış ve "Hükümetler, ülkemizin sorunlarını çözme görev ve taahhütlerini yerine getirememiştir" denilmiştir (Türk-İş, 2002b: 556). Yeni bir ortak hareket sürecinin veya ortak bir platformun habercisi olan bu açıklamalar, yeni sürecin Uluslararası Para Fonu (IMF) karşısı bir pratik üzerinde temelleneceğinin sinyallerini de vermiştir³⁹.

29 Aralık 1998 tarihinde, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK Genel Başkanları düzeyinde yapılan ortak açıklama da ise konfederasyonlar, "derinleşen ekonomik kriz koşullarında... demokratik çizgide birlikte davranma kararı almışlardır" denilmiştir (Türk-İş, 2002b: 600). Genel Sekreterlik düzeyinde yapılan açıklamalara paralel olarak, bu açıklamada da işçi sınıfının krizden etkilenmemesi ve krizden çıkışı için "IMF politikaları terk edilmelidir" tavsiyesinde bulunmuşlardır (Türk-İş, 2002b).

Yukarıda kabaca altını çizdiğimiz konfederasyonların ortak eyleme geçme iradesi, Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK ve Memur-Sen Genel Başkanlarının 27 Ocak 1999 tarihinde yapmış oldukları açıklamayla "birlikte hareket etme kararlılıklarını" belirtmişler ve IMF ve Dünya Bankasının dayatmalarına karşı çıkılacağını beyan etmişlerdir (Türk-İş, 2002b: 603). 1999 yılı Haziran ayında gündeme gelen Sosyal Güvenlik Reformu Kanun Tasarısı, işçileri ve memurları doğrudan ilgilendirdiğinden, sivil toplum örgütlerinin ve sendikaların birlikte hareket etme iradesine yansımış, IMF ve Dünya Bankasının bu konudaki dayatmaları, hareketin IMF karşısı bir pratik üzerinde yükselmesine yol açmıştır (Koç, 2001). Bunu takiben 14 Temmuz'da geniş bir katılımı⁴⁰ yapılan açıklamada, "IMF talimatları doğrultusunda ve ülkemizin ve halkımızın çıkarları aleyhinde

³⁹ Genel Sekreterler düzeyinde yapılan açıklamada, "Konfederasyonlarımız, SSK'yı önce çöktürerek, ardından özel sigortacılığı hâkim kılmaya doğrultusundaki IMF önerilerini protesto etmekte ve Hükümeti ve siyasi partileri, bu konuda, IMF'nin değil halkımızın sesine kulak vermeye çağırılmaktadır" (Türk-İş, 2002b:557) denilmiştir.

⁴⁰ Türk-İş, Hak-İş, DİSK, KESK, Türkiye Kamu-Sen, Memur-Sen, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti, Tüm İşçi Emeklileri Derneği, Tüm Bağ-Kur Emeklileri Derneği, TMMOB, Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Veteriner Hekimleri Birliği, TÜRMOB Genel Başkan ve Yöneticileri Ortak Açıklaması (Türk-İş, 2002b: 624-5).

alınan kararlar, halkımızın sorunlarını daha da artırmaktadır” denilmiştir (Türk-İş, 2002b: 624). Bu açıklamayı takiben hükümete ihtar verilmiş, Emek Platformunun kurulduğu açıklanmış ve 24 Temmuz tarihinde miting yapılacağı belirtilmiştir (Türk-İş, 2002b). 24 Temmuz'da Ankara'da gerçekleştirilen mitingde, platform adına Türk-İş Başkanı Bayram Meral konuşmuştur. Metnin ana ekseninin ulusalcı bir çerçeve içine oturtulduğunu söyleyebiliriz. “IMF'nin yaptırımları veya politikaları” ile “ulusal bağımsızlık/ulusal egemenlik” arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Konuşma ana eksenine uygun bir şekilde, IMF karşıtlığı üzerinden kitleyi siyasallaştırmayı hedeflemiş ve IMF'nin onaylanıp onaylanmamasına karar verilen bir mecra haline dönüştürülmüştür⁴¹. Öte yandan şunun da altı çizilmelidir ki, konuşma metni Emek Platformunu, “halkın temsilcisi” olarak tanıtmış ve hükümetin gerekli tedbirleri almaması halinde, eylemlerin kitlesel olarak devam edeceği belirtilmiştir (Türk-İş, 2002b: 629-634). 24 Temmuz'da açıklanan *Emek Platformu Basın Açıklaması* da “Emek Platformu, ulus ötesi sermayenin Türkiye'nin bağımsızlığına ve halkımızın huzuruna ve mutluluğuna yönelik bu saldırısına karşı, halkımızın öncüsü olarak meşru ve demokratik direnme hakkını kullanmaktadır ve kullanacaktır” ifadelerini içermiştir (Türk-İş, 2002b: 635).

Emek Platformu kısa bir süre içinde, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetini eleştiren “IMF karşıtlığı” söylemine dayanan bir muhalefet çizgisini benimsemiştir ve krizin sorumlusu olarak da hükümeti işaret etmiştir. Diğer taraftan, hükümet ve TBMM tarafından muhatap alınma beklentisi içine girilmiştir⁴². Türk-İş tarafından *Emek Platformu Sempozyumu*'na 24 Mart tarihinde sunulan raporda, fail arayışının ötesine geçmeye çalışan bir anlayış hakim olmuş, krizin kaynağı olarak, 24 Ocak kararlarından itibaren uygulanan “sermaye yanlısı politikaları”; krizin sorumlusu olarak da “IMF-Dünya Bankası'nın yeni önerilene destek verenleri” işaret etmişlerdir (Türk-İş, 2002c:107). 21 Şubat 2001 kriziyle birlikte ekonomik krizin yeni sonuçlarıyla yüzleşen Türkiye'de, Emek Platformunun Programı detaylandırılmış ve somut talepleri gündeme getirmiştir. Bu heterojen talepler arasında, “YÖK'ün kaldırılması”, “Serbest Bölgelerin

⁴¹ Konuşmadan bazı bölümleri işaret etmek gerekirse: “IMF'den gelecek üç kuruş için bu vatanın bağımsızlığını zedelemeyin, ulusal egemenliğe gölge düşürmeyin”; “IMF'ye karşı ulusal bağımsızlığımız için, ulusal egemenliğimiz için, halkımızın huzuru ve mutluluğu için bugün Kızılay'dayız”; “IMF politikalarına Evet mi, Hayır mı?; “IMF'ye Evet mi, Hayır mı?; “Emek Platformu, halkımızın temsilcisidir; ülkemizin bütünlüğünün ve bağımsızlığının, demokratik ve laik sosyal hukuk devletinin savunucusudur” (Türk-İş, 2002b: 629-634).

⁴² Açıklama bu noktada şöyle seslenmektedir: “Hükümet ve TBMM, krizin parlamenter demokratik düzen içinde aşılabilmesi için, halkımızın temsilcileriyle ve özellikle Emek Platformuyla yakın bir diyalog temelinde çözüm aramalıdır. Görüşümüzün ve onayımızın alınmadığı programlara Emek Platformu tam bir bütünlük içinde karşı çıkacaktır” (Türk-İş, 2002c:105).

kaldırılması”, “İthal malların üretiminin yapılması”, “IMF/Dünya Bankasının programının durdurulması”, “Bu ürün sendikali çalışanlar tarafından üretilmiştir, ibaresini içeren sosyal etiketlemenin kullanılması” vb. gibi önemli talepler yer almıştır (Türk-İş, 2002c: 120-131).

2001 kriziyle birlikte ortaya çıkan koşullarda, Türk-İş tarafından açıklanan 1 Aralık 2001 eylem bildirisi, 28 Şubat sürecinde yazılan metinlerin ruhuna benzer biçimde, yeniden bir “tehdit” vurgusu üzerine kurgulanmıştır⁴³. Metin bir anlamda, daha önce açıklanmış eylem metinlerine paralel ifadeler ve söylem tipleri taşımasına rağmen, ulusalcı bir perspektifin pekiştirilmesi noktasında “emperyalist güçlerin ekonomik işgalinden” bahsetmekte, “Kıbrıs sorunu” üzerinden “Avrupa Birliğinin hukuk dışı tutumunu” eleştirmektedir (Türk-İş, 2002c: 187). 7 Aralık 2001 tarihinde açıklanan Başkanlar Kurulu Bildirisinde o günün koşullarında yer etmiş tüm antagonizmalara temas eden bir eklemleme gücüyle platform, hem “Türkiye’nin ve halkın çıkarlarını” temsil etmeye talip olmuş hem de demokratikleşme sürecini ve işçilerin ve kamu çalışanlarının hakları savunmak adına eylemlilik süreci başlatmıştır (Türk-İş, 2002c:195). Koç da (2000:357) benzer şekilde Emek Platformunu, çalışanları temsil etme gücü olarak, “o güne kadar oluşturulmuş en geniş birliktelik” olarak tanımlamıştır. Platformun kuruluş ve dağılış sürecini kapsamlı bir şekilde ele alan Kutlu (2020), bu çalışma açısından da oldukça önem arz eden ve platformun çözümlüğüne yol açan antagonizmaları işaret etmektedir. En başta bu çözümlü sürecinin aslında bir “eylemsizlikle” başladığının altı çizilirken, Platformun, 2006 yılının sonlarına kadar varlığını teknik olarak sürdürse de 1999-2002 dönemindeki eylem hareketliliğini bir daha yakalayamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Kutlu’nun işaret etmiş olduğu gibi, Platformun siyasi ve sosyal talepler hakkında bir araya gelme iradesi ve ortak hareket etme kabiliyeti de yavaş yavaş sönümlenmiştir. Tüm bunların arka planında 2002 yılında gerçekleşen seçimlerin sonuçları ve iktidarın el değıştirmesi belirleyici olmuştur. İktidar değışikliği süregelen antagonizmaları yeni söylemler ve anlamlar yoluyla aştığından, Platformu ortaya çıkaran ortak taleplere ve söylemlere denk düşen eşdeğerlik zinciri zamana yayılan bir süreçte kopmuş ve platformu oluşturan yapılar, kendi kurumsal alanlarına ve söylemlerine dönmüşlerdir.

Sonuç

Bu çalışma, 1980 ve 2002 yılları arasında ortaya çıkan belirli kriz süreçlerinin yaratmış olduğu antagonizmalar içinde, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK’in hegemonya oluşturma kapasitesini siyaset ve sendika ilişkisi kapsamında incelemiştir. 1980

⁴³ Bildirinin giriş cümlesi şöyle başlamaktadır: “Türkiye tehdit altındadır. Bağımsızlığımız, ulusal egemenlik ve demokrasi, Cumhuriyet tarihinin en büyük tehditleriyle karşı karşıyadır” (Türk-İş, 2002c: 187).

darbesiyle ortaya çıkan birçok antagonizmaya ve tabandan gelen heterojen talebin varlığına rağmen, 1980 ve 1989 yılları arasında Türk-İş ve Hak-İş, özgürlük, demokrasi, barış gibi öğeleri söylemlerine, aralarındaki sendikal rekabetin belirleyiciliği üzerinden eklemişlerdir. DİSK'in faaliyetlerinin durdurulduğu bu süreç, bu iki konfederasyon için, sendikal rekabet üzerinden yeni sendikal kimlikler tanımlama ve temsiliyet gücünü artırma süreci olmuştur. Bu sendikal rekabet ve kimlik arayışı içinde, her iki konfederasyonun da nesnel bir sınır ve söylem olarak dışarıda bırakmış olduğu temel unsur, daha çok DİSK'le özdeşleşen "sınıf sendikacılığı" olmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte, demokrasi, özgürlük, sendikal özgürlük gibi boş gösterenleri, üç konfederasyonun da söylemlerine daha güçlü bir şekilde eklemledikleri görülmektedir. Sendikal rekabetin biraz daha geri plana itildiği bu dönemde, konfederasyonların eklemleyici pratiğine şekil veren ya da ivme kazandıran toplumsal koşullar, Bahar eylemleri ve Zonguldak greviyle belirlenmiştir. Ancak, konfederasyonlar, kendiliğinden gelişen eylemler karşısında, süreçleri ve yapıları değil, kişileri ve siyasi iktidarları ve muhalefet partilerini merkeze alan bir hegemonik strateji oluşturmak istemişlerdir. Bu strateji, 1980'den beri ortaya çıkan sosyal ve siyasi antagonizmaları kapsayacak ve ortaya çıkan heterojen talepleri kapsayabilecek güçte bir hegemonik kapasite doğurmamıştır.

Tabandan yükselen hareketlerin konfederasyonlar üzerindeki etkisini 1990'dan 2000'li yılların başına kadar geçen süreçte ortaya çıkan krizler ve yeni antagonizmalar üzerinden değerlendirmemiz mümkündür. Bu dönemde ortaya çıkan eşdeğerlik sistemleri, Türkiye sendikacılık tarihi açısından önemli tarihsel oluşumlardır. Konfederasyonların kendi kimliklerini askıya alarak, ortak talepler etrafında söylem ürettikleri bu süreçte, "Demokrasi Platformu", "Beşli Girişim" ve "Emek Platformu" söylemsel düğüm noktaları olarak ortaya çıkmıştır. Bu eşdeğerlik sistemleri içinde konfederasyonlar, söylemlerine dahil ettikleri talepleri, sorunlar arasındaki 'geçişlilik ilişkisi' içinde belirlemiş olmalarına rağmen, bu söylemlerin çoğu Türkiye siyasetinin yörüngesinde ve belirleyiciliği içinde şekillenmiştir. Konfederasyon başkanları, kriz süreçlerinde lider kimliklerini ön plana çıkarmışlar ve siyasi partilerle olan ilişkilerini, siyasi seçimler de dahil olmak üzere, temsil ettikleri kitle adına belirleme safhasına taşımışlardır. Dolayısıyla, konfederasyon başkanlığı ve kararı, kitlenin ve kitlesel taleplerin önüne geçirilmiştir. Bu durum hem eşdeğerlik sistemlerinin birer düğüm noktası olarak, siyasi ve ekonomik krizlerin yaratmış olduğu antagonizmaları aşma ve alternatif söylemler yaratma kapasitesini azaltmış hem de konfederasyonların belli tartışmalar üzerinden bölünerek, eşdeğerlik sisteminden ayrılıp, kendi tikel kimliklerine hızlı bir şekilde geri dönmelerine yol açmıştır.

Son olarak, darbeyle başlayıp siyasi ve ekonomik krizlerle devam eden ve sürekli antagonizma üreten bu süreçte, konfederasyonların öncelliği kendi kurumsal söylem tipleri üzerinden güç ve kimlik üretmek olmuştur. Sorunların ve taleplerin

oldukça heterojen olduğu bu tarihi kriz süreçlerinde, konfederasyonların söylemlerinin aynı ölçüde heterojen talepleri taşıdığını ve etkili bir hegemonya stratejisi oluşturduğunu söylemek güçtür. Kendi farklarını/kimliklerini ve kurumsal söylemlerini askıya alarak, eşdeğerlik sistemi oluşturmaya başladıkları dönemde ise, siyasi aktörler eliyle yaratılan tartışma ikliminin dışına çıkmak, sistemin yarattığı antagonizmaya karşı temsil güçlerini artırmak, toplumun tüm kesimleri adına alternatif bir hegemonik sendikal hareket ve sendikal söylem oluşturmak yerine, hem kendi aralarındaki antagonistik ilişkiler üzerinden rekabete girişip, türdeş talepler oluşturma çabasına düşmüşler hem de siyasi ve ekonomik krizin yaratmış olduğu boş gösterenleri güncel siyaset dışında bir sendikal söyleme dönüştürmekte ilgisiz kalmışlardır. Böylece, sorunlar arasındaki geçişliliği belli ölçülerde tespit etmelerine, heterojen talepleri söylemlerine taşımalarına, ortak söylemsel düzenler ve düğüm noktaları kullanmalarına rağmen, işçileri, çalışanları ve toplumun ezilen ya da sistem dışına itilmiş kesimlerini temsil edebilecek bir hegemonik kapasite inşa edememişlerdir. Siyasi kamplaşmaların, tartışmaların, krizlerin ve söylemlerin, konfederasyonlar arasındaki nesnel sınırları belirlemesi ve sendikal mücadeleyi derinden etkilemesi, bu süreçte ağırlıklı olarak belirleyici olmuştur. Eşdeğerlik sistemleri kriz dönemlerine karşılık gelen söylemsel düğüm noktaları oluşturup dönemin sosyal ve siyasi olaylarına etki etmiştir ancak geriye temsil gücü ve hegemonik strateji kurabilme kapasitesi zayıf bir sendikacılık kalmıştır.

Extended Summary

This study examines the discourses of three workers' confederations, Türk-İş, Hak-İş and DİSK, and reveals how effectively they form a hegemonic strategy in the face of the political and economic crises of the 1990s. At the heart of this analysis are two important complementary theories and methods: Laclau and Mouffe's discourse theory and Norman Fairclough's critical discourse analysis. The former provides the concepts of "hegemony, discursivity, nodal points, articulation, antagonism, logic of difference and equivalence" to conceptualize the hegemonic capacities of agents in a political struggle. The latter allows us to fathom an order of discourse through social practices, social structures and social events and to accentuate the methodological reading of texts in terms of discourse analysis and discursivity. In addition, with the aim of understanding the historical variables in unionism, for this study, the texts produced by the unions and the texts of the officials speaking on behalf of the unions play an important role in the analysis of the hegemonic relationship (Fairclough, 1995; 2006).

To summarize briefly, hegemony is a form of a political relationship and agents act in the area of discursivity to fix meaning by articulating floating elements and empty signifiers to produce discourses. Discourse production in a political relationship helps to understand how a political agent constructs her own

particular identity that represents 'difference' to the differences of other agents. On the other hand, a struggle of different agents against a common enemy with exterior discursivity necessitates a logic of equivalence, in which each agent suspends their own identities/differences to build up such a common struggle in producing a hegemonic strategy (Laclau and Mouffe, 2012; Laclau, 2007). In this context, Türk-İş, Hak-İş and DİSK represent three different identities and act within the order of union discourse throughout the history of unions in Türkiye. However, in the 1990s, their relationship with each other and with the political powers entered a process in which the antagonistic relation among themselves dissolved. As a result, the confederations formed 'equivalences' in the face of the 1994 economic crisis and April 5 measures, February 28 political crisis, and the economic crises of 1999 and 2001. The social and economic antagonisms that constitute the nature of the crises emerged from political antagonisms in the 1990s and led to "a surplus of meaning" in the discursivity of politics. Considering the crises in question as historical moments, this study reveals the function of the discursive nodal points of the confederations against them.

Due to the effects of the 1980 coup in Türkiye, the activities of DİSK were banned until the year of 1992 and the competition between Türk-İş and Hak-İş characterized the trade union struggle until the early 1990s. 'Bahar Eylemleri' and 'Zonguldak Grevi' became historical turning points and reconstructed antagonisms in trade unionism and politics. Both of them opposed the economic and privatization policies of the ANAP government, causing ANAP to lose its power, and had significant effects on the identities of the confederations as a grassroots and spontaneous workers' movement. In 1992, the activities of DİSK were released and the DYP-SHP-CHP coalition government announced the April 5 economic measures package in the face of the 1994 economic crisis and the confederations acted in a logic of equivalence by establishing 'Democracy Platform (Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu)' and fixed the meaning by forming its nodal points around the floating signifiers of 'democratization' and 'common voice of the employees'.

In 1996, the increase in social, economic and political antagonisms and the heterogeneity of economic and political demands led to the emergence of a new political power, the Refahyol Government. This political process, with the February 28 political crisis, determined the relationship between trade unions and politics. At the same time, the antagonism among the confederations also surfaced under the political determination of the crisis. While Türk-İş and DİSK took part in a chain of equivalence called 'Beşli Girişim' and united on the discourse of opposition to 'reactionism', Hak-İş took its place on the opposite side and articulated all discursive elements to its struggle around 'the coup' discourse. One of the unique aspects of this process is that the labor and employer unions came

together and established an equivalence system around a common discourse and within a platform by pushing back the class antagonisms between their political identities. Following the February 28 process, the DSP-MHP-ANAP government came to power in 1998 with the fall of the Refahyol Government from power. The economic crises of 1999/2001 left their mark on this process. The equivalence chain against the crisis emerged as the Labor Platform (Emek Platformu) and the discursive nodal point was the anti-IMF, which once again united Türk-İş, Hak-İş and DİSK on a common line of struggle.

In sum, this study manifests the summary of two main results based on the analysis of the discourses produced by the confederations in the 1990s. First, the hegemonic capacity of the confederations remains within the discursive order and determinism of political polarization and political parties. Second, the confederations does not emerge as hegemonic agents in terms of constructing a discursive order and trade union movement that transcends the political discourses determined by political crises.

Beyan

Bu makaleyi bilimsel yayın kural ve etik ilkeler doğrultusunda hazırladığımı ve makalede geçen kurum, kuruluş ve kişilerle herhangi bir ilişkimin bulunmadığını beyan ederim.

KAYNAKÇA:

- Akkaya, Y. (2002) "The Working Class and Unionism in Turkey under the Shackles of the System and Developmentalism", in *The Ravages of NeoLiberalism: Economy, Society and Gender in Turkey*, eds. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, New York: NOVA, 129-145.
- Akyıldız, B. (2007) "Küreselleşmenin Olumsuz Etkisi, Sendikal Hareketi Krize Sokmuştur", *Sendikal Kriz Yaklaşımları*, Derleyen Fikret Sazak, Epos Yayınları: Ankara
- Baştürk, A. (1991) "Kalıcı Sendikal Mücadele İçin Siyasi Birliktelik", *DİSK 24 Yaşında, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2009) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 13. Baskı, Ankara, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Buğra, A. (2004) "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD – Hak-İş Karşılaştırması", Balkan, Neşecan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet içinde*, İstanbul: Metis, 126-148.
- Çelik, A. (1996) "Bahar Eylemleri", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1: 103–104.
- Çelik, N. (1991) "Hak-İş Seçimlere İlgisiz Kalmayacak", *Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi*, 16: 6–8.
- Çelik, N. (1995) "Özelleştirme", 8. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu: Görüşler, Ankara: Hak-İş.
- Çıladır, S. (1998) "Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Hareketi ve Sendikacılık", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 557-563.
- Çimen, A. (1996) "Demokrasi Platformu", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 274-275.
- Clarke, S. (1991) "Overaccumulation, Class Struggle and the Regulation Approach", içinde *Post-Fordism and Social Form, A Marxist Debate on the Post-Fordist State*, eds. Werner Bonefeld and John Holloway, Macmillan: London, 103-135.
- DİSK (1994) 9.Genel Kurul Çalışma Raporu: 1992-1994, İstanbul: DİSK yayınları.
- DİSK (1995) *Sendikal Örgütlenme ve DİSK*, İstanbul: DİSK/Genel-İş Yayınları.
- DİSK (1996) *Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu: 1994-1996*, İstanbul: DİSK yayınları.
- DİSK (1997) 10. Genel Kurul Çalışma Raporu: 1996-1997, İstanbul: DİSK yayınları, No:21.

- DİSK (1998) İnadına Sendika, İnadına DİSK: 11. Dönem Yönetim Kurulu Şubat-Nisan Uygulama Programı, İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Ekinci, Y ve Naci Önsal (2008) Türkiye'de Siyasi Parti ve Hükümet Programlarında Çalışma Yaşamı, Türkiye Yol-İş Sendikası: Ankara.
- Fairclough, N. (1995) Critical Discourse Analysis, The Critical Study of Language, Longman: London and New York.
- Fairclough, N. (2001) Language and Power, second edition, Longman: Harlow, England.
- Fairclough, N. (2006) Language and Globalization, Routledge: London and New York.
- Hak-İş (1986) 5. Büyük Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1989) 6. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1990) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 13: 33.
- Hak-İş (1991) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 16: 9.
- Hak-İş (1992) 7. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1994) Hak-İş'in siyasi sistem ve seçimlerle ilgili temel ilkeleri, 22 Mart 1994, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1995) 8. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu: Görüşler, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1996a) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 36: 45.
- Hak-İş (1996b) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 37: 4-7.
- Hak-İş (1997a) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 40: 4-15.
- Hak-İş (1997b) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 41: 18-21.
- Hak-İş (1997c) Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 42: 4-9.
- Hak-İş (1998) Türkiye Nereye Gidiyor? 28 Şubat 1998, Ankara: Hak-İş.
- Hak-İş (1999) 9. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu 2, Ankara: Hak-İş.
- Işık, Y. (1996) Siyasal İslam ve Sendikalar, Ankara: Öteki Yayınevi.
- İlkdoğan, Z. (1986) "Bir Miting Hikayesi: "Dağ Fare Doğurdu...!", Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 2: 18-19.
- Karababa, İ. (2000) "Çalışanların Ortak Sesi, Demokrasi Platformu", Mülkiye Dergisi, 24 (224), 193-224.
- Karakaş, S.N. (1992) Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Kasım 1990-Ocak 1991, İstanbul: Metis.
- Koç, Y. (1994) "Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş", <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1321049584b.pdf>, indirilme tarihi: 12.01.2014.
- Koç, Y. (1995) Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş: 1980-1992, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Koç, Y. (1999) "Türkiye'de Değişen Toplumsal - Siyasal Sıflaşma ve Beşli Girişim", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, XXII (213): 153-173.

- Koç, Y. (2000) Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar: Tarihten Sayfalar, Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası.
- Koç, Y. (2001) Emek Platformu, Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları.
- Koç, Y. (2003) Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Koray, M. (1994) Değişen Koşullarda Sendikacılık: Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye, İstanbul.
- Kutlu, D. (2020) Emek Platformunun Kuruluşu, Gelişimi ve Dağılışı: Tanıklıklara ve Belgelere Dayalı Bir Araştırma, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2020/2-65.
- Laclau E. (2000) Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Birikim Yayınları: İstanbul.
- Laclau E. (2007) Populist Akıl Üzerine, Epos: Ankara
- Laclau E. ve Chantal Mouffe (2012) Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru, Çeviren Ahmet Kardam, İletişim: İstanbul.
- Lipietz, A. (1992) Towards a New Economic Order, Postfordism, Ecology and Democracy, Polity Press: Cambridge.
- Özen, Ü. (1998) “Zonguldak'tan Ankara'ya Doğru”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 553–557.
- Saad-Filho, A. ve Deborah Johnston (2005) “Introduction”, içinde Neoliberalism A Critical Reader, eds Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Pluto Press: London, Ann Arbor, Mi, pp. 1-7
- Savran, S. (2004) “20. Yüzyılın Politik Mirası”, Balkan, Neşecan ve Sungur Savran (der.), Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet içinde, İstanbul: Metis, 13–44.
- Türk-İş (1989a) Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 233:1–14.
- Türk-İş (1989b) Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 234: 4.
- Türk-İş (1996) 1994'ten 1996'ya 5 Nisan Kararları, Ankara: Türk-İş Araştırma Merkezi.
- Türk-İş (1997) Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 321: 2–7.
- Türk-İş (2002a) Belgelerle Türk-İş Tarihi: 1980–1992, Koç, Yıldırım (Haz.), Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2002b) Belgelerle Türk-İş Tarihi: 1992–1999, Koç, Yıldırım (Haz.), Ankara: Türk-İş.
- Türk-İş (2002c) Belgelerle Türk-İş Tarihi: 1999–2002, Koç, Yıldırım (Haz.), Ankara: Türk-İş.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996) “Hak-İş”, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 526-534.

- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998) “Türk-İş”, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 325-351.
- Uslu, S. (1997) “Anlamsız ama zorunlu bir seçim”, Hak-İş Aylık Eğitim ve Meslek Dergisi, 42: 2-3.
- Yalman, G. (2009) Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Yılmaz, Ş. (2002a) “Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz’ın Anayasa Konferansı Açış Konuşması”, 8 Eylül 1982, Belgelerle Türk-İş Tarihi (1980-1992), yayına hazırlayan Yıldırım Koç, Türk-İş: Ankara, 62-66.
- Yılmaz, Ş. (2002b) “Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz’ın İzmir Toplantısı Konuşması”, 11 Mart 1984, Belgelerle Türk-İş Tarihi (1980-1992), yayına hazırlayan Yıldırım Koç, Türk-İş: Ankara, 85-95.
- Yükselen, İ.H. (1998) “Zonguldak Grevi ve Yürüyüşü, 1990-1991”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 550-553.

